

ФГОС

Дагъустан Республикадин образованидин
ва илимдин министерство
Педагогикадин илимдинни ахтармишунрин
А.А.Тахо-Годидин т1варунихъ галай институт

ЛЕЗГИ ЛИТЕРАТУРАДИН
ОБРАЗОВАНИДИН
ПРОГРАММАЯР

У-1X КЛАССАР

Магъачкъала

2015

ГЪАВУРДА ТВАДАЙ ЧАР

Илимни техника йигиндаказ вилик физвай ХХ1 девирди аялриз мектебда гзаф ва дерин чирвилер, классдилай классдалди хкаж жезвай, тайин тир образование, инсанпересвилин ва ватанпересвилин тербия гун истемишзава.

Россиядин Президентди тестикъарнавай «Чи цлийи мектеб» теклифда умуми образование хкаждай б тереф-истемишун къалурнава: образование цлийи уълчмейрал элячлун; тлебии алакьунар авай аялрин тереф хуьн; муаллимрин устадвал хкажун; мектебра къулай шартлар тешкилун; аялрин сагъламвал хуьн; мектебриз чпин месэлаяр гъялдай ихтиярар гзаф гун.

Дагъустан Республикадин умуми образованидин мектебра алай вахтунда жуьреба-жуьре программаяр ишлемишзава: чирвилер гузвай программа, яратмишунрин жигъетдай алакьунар хкажзавай программа, спортдин программа ва мсб. Месела, лезги мектебра анжах хайи литературдиз талукь ихьтин программаяр кардик ква:

1) Лезги ва Дагъустандин литературайрин программаяр. У-Х1 классар.
- Магъачкъала, 2012-йис. И программаяр хуьрерин мектебар патал я.

2) Лезги ва Дагъусандин литератураяр. Шегъердин мектебар патал программаяр. У-Х1 классар. - Магъачкъала, 2002-йис.

3) Литературадин яратмишунрин дибар. Программа. У-Х1 классар. - Магъачкъала, 2001-йис. И програмади аялрин алакьун - лезги члалал литературадин эсерар: макъалаяр, шиирар ва гыкаяяр туьклуьрун ва кхьин - хкажун истемишзава.

Сифте тлварар къунвай къве программадин къилин везифа У-Х1 классра клелзавай аялриз гана кланзавай чирвилер, кутуна кланзавай вердишвилер ва алакьунар къалурун я, гъавиляй абуруз чирвилер гудай программаяр лугъузва.

ХХ1 асирда аялриз тайин тир образование (классдилай классдалди къачузвай чирвилеринни тербиядин дережа) гудай программаяр - образованидин программаяр герек я.

Аялри У-1X классра чирзавай предмет - Лезги литература - кьве предметдин (Лезги литературадин ва Дагъустадин литературадин) эсеррикай ибарат хъанва.

Чирвилер гун тербия гунихъ галаз сих алакьада ава, гъавилий муаллимдиз, гьелбетда, гъам образованидин, гъамни тербиядин программаяр герек я. Абур туклуьрун, арадал акъудун ва мектебра ишлемишун Россиядин Федерациядин образованидин ва илимдин министерстводи 2-сефер къабулнавай ФГОС-ри - Федерациядин гьукуматдин образованидин уьлчмейри ва РФ-ди 2-12-йисуз къабулнавай «Образованидин законди» истемишзава.

«Россиядин Федерациядин образованидин гьакъиндай» закондин бинеда са жерге важиблу истемишунар эцигнава. Законда къалурнава: образование - са мурад-метлебдихъ ялзавай, тербия ва чирвилер гунин нетижада арадал къвезвай, клелзавайди ва общество агакъзавай, клелзавайдан ва обществодин хийирдиз талукъ агалкъун, гьукуматдин уьлчмейриз жаваб гузвай тербиядин, чирвилерин, зигъиндин, къатлуьрун, вердишвилерин ва алакьунрин дережа, битав къайда, яни система, я. Образование - инсандин марифатдин суфат я, ам мектебдин, обществодин ва халкъдин марифатдин ва культурадин таъсирдик кваз арадал къвезва, обществодин хийирдиз элквезва ва адан агалкъун жезва.

Образованиди гьукуматдин истемишунриз - ФГОС-диз (Федеральные государственные образовательные стандарты) жаваб гана кланзава. ФГОС - гьукуматдин истемишунрин, уьлчмейрин клватлал я, абур клелзавайдаз умуми, юкъван пешекарвилин, вини пешекарвилин образование, алава образование гудайла ишлемишда. Умуми мектебда ФГОС-дин 2-несилдал элячлуни муаллимдивай вичин клвалахда ишлемишдай образованидин программада кхьин, а программада гзаф фикир аялар инсанпересар ва ватанпересар, халкъдин медениятдал амалзавай инсанар, члуру амалар квачир ва демократический гьукуматдин къанунрин рекъе авай гражданар яз, тербияламишуниз гуда.

Образованидин законда кхъенвайвал, Россиядин гьукуматди образованидин гьакъиндай тухузвай сиясатдин бинеда ихьтин истемишунар ава: мектебди

аялриз тайин тир образование гун; гьар са аялдин образование къачудай ихтияр ч1ур тавун; образование мергьяматлуди хьун; образование илимдихъ галаз алакълуди (светский образование), гьахълувал ва ихтиярар хуьзвайди (демократический образование) хьун; уьлведа образование къачудай чка битавди хьун ва мсб.

«Лезги литература» предметдин умуми характеристика. Дагъустан республикадин умуми образованидин мектебдин У-1Х классра хайи (лезги) литература, кьилди предмет яз, чирзава.

Лезги литературади халкъдин ацукьун-къарагьун, майишат, психология ва философия, тарих ва культура, музыка ва искусство къалурзава. Милли литература чирун У-У11 классра халкъдин мецин эсерар, абурукай яз «Шарвили» эпосни, чирунилай башламишзава.

У-1Х классра к1елун теклифзавай предмет литературадин аялрин яшдив къадай метлеблу, кьиметлу ва гуьзел эсеррикай: шииррикайни гьикайрикай, поэмайрикайни повестрикай, романрикайни драмайрикай ва мсб. ибарат я. Ам кьве чкадал пай жезва: 1) У-У11 классра - литературадин эсерар к1елун ва 2) У111-1Х классра - хайи литературадин битав курс чирун.

У-1Х классра аялри юкъван асиррин (Куьре Меликан, Миграгъ Къемеран, Ялцугъ Эминан, Кьуьчхуьр Саидан, Етим Эминан, Алкъвадар Гьасанан ва мсб.), XX асирдин (Ст1ал Сулейманан, Нуредин Шерифован, Хуьруьг Тагьиран, Алибег Фатахован, Къбияс Межидован, Абдул Муталибован, Забит Ризванован, Алирза Саидован ва мсб.) ва XX1 асирдин (Азиз Алеман, Мурсал Алпанан, Ханбиче Хаметовадин, Мерд Алидин, Абдуселим Исмаилован, Муьзеффер Меликмамедован, Седакьет Керимовадин, Арбен Къардашан ва мсб.) зарийрин эсерар к1елзава ва чирзава.

Художественный эсерар чирунихъ галаз санал аялри литературадин тарихдикай ва литературадин критикадикай малуматар, литературадин думанар-терминар (гекьигун, драма, гьикая, кирам, комедия, метафора, повесть, роман, эпитет ва мсб.) чирда.

Художественный литература аялрин ч1ал ачухарзавай ва девлетлу ийизвай, инсанрихъ галаз рахаз чирзавай, культура хкажзавай ва аялдин личность арадал гъизвай гужлу алат я.

Лезги литературадин образованидин программа алай девирдин илимдинни методикадин истемишунрал - темадин, тарихдин ва галай-галайвилин месэлайрал бинеламиш хъанва.

Учебный планди У-1Х классра «Лезги литература» чируниз гъафте 2-2 сят чара авунва.

У-1Х классра хайи литература чирунин кьилин мурад ихьтин месэлайрикай ибарат я:

* савадлу, руьгьдин жигъетдай тамам, вилик фенвай, уьмуьрда активнидаказ иштиракзавай, мергьяматлу, жумарт, жемиятда дуьз алакьяр кутлуниз ва хуьз алакьдай инсан тербияламишун, гъахьтин инсан арадал гъун;

* аялрин акьул ва къатлунар ва гегьеншарун, абуруз чпин алакьунар къалурдай рекьер жагъуриз, мурадар ва къастар кьилиз акъудиз чирун;

* литеатурадин кьилин эсерар клелиз, чириз ва анализ ийиз чирун, абурун

хъсан-писдай кьил акъудиз вердишарун, эсердин мана-къурулушдинни метлебдин битаввал аннамишиз чирун;

* художественный литература - ч1алан устадвал-искусство тирди, искусство яшайишдихъ галаз сих алакьда авайди чирун;

* художетвенный эсер клелиз, суьгьбетиз, аннамишиз, анализ ийиз яваш-яваш, классдилай классдалди истемишунар хкажиз, чирун;

* клелай эсердиз хас къетленвилер аннамишун, абур анализ авун, абуруз талукъ жуван фикирар, веревидер ва кьимет арадал гъун;

* чирвилер къачуниз талукъ умуми месэлаяр (жуван гьерекатдин мурад вуч ятла тестикъарун, ам планламишун ва кьилиз акъуддай рекьер тайинарун, герек малуматар жагъурун ва абур веревирдун, жуьреба-жуьре ктабрикай, гафарганрикай ва Интернетдикай менфят къачун) гъялиз ва ишлемишиз вердишарун.

«Лезги литература» предметдин кьиметлу терефар. Инал сифте нубатда кьейдна кланзава: гьам чи милли мектебдин, гьам гьар са предметдин кьилин везифа пуд месэладикай-гьерекатдикай ибарат жезва: 1) чирвилер гун; 2) тербия гун; 3) образование гун.

И пуд месэлани хайи литеатура чирунин карда лап важибллубур я: абур мектебда ва гьар са муаллимдин клвалахда, гьар са тарсуна, сад-садахъ галаз сих алакьда аваз, са битав гьерекат хьиз, кьиле физва. Чун абуруз, анжах клелунин йисан нетижаяр кьадайла, кьилди-кьилди килигзава.

И килигунни шартлунинди жезва: аялриз У-1Х классра хайи литературадай гьихьтин чирвилер, вешивилер ва алакьунар хьанатла тайинарзава; образованидин дережа анжах аялди кьутьгьай классди кьалурзава; аялри кьачузвай тербиядин дережа «хьсан» ва «пис» гафаралди кьутьгьзава, абурун кьиле ва рикле вуч аватла (тебии илимдихъ инанмиш яни, ислам диндихъ инанмиш яни, вахабит яни ва мсб.) тайинарзавач.

Литературадихъ аял тербияламишдай, адан рикле экуь мурадар куьклуьрдай, илимдал бинелу фикирар авай, веревирдер ийиз алакьзавай инсан-личность арадал гьидай зурба кьуват ава. Литературади аялар жуван халкьдин, кьунши халкьарин ва вири дуьньядин ахлакьдин, марифатдин ва эдебдин вири терефриф агудна, ватандин тамам гражданин яз, тербияламишна кланзава. Литераурадин образованиди ихьтин мурадар кьилиз акьудиз куьмек гана кланзава:

*намус михьи, кьени фикирар ва мурадар авай, экуь ва азад гележегдихъ ялзавай, инсаниятдиз хийирлу затлар теснифиз кланзавай мамам кас-личность тербияламишун;

*клвале, жемиьта ва дуьньяда кьиле физвай гьерекатрин жаваб гуз алакьдай, ватандин гражданиндин гьисс авай ва жавадарвал вичин хивиз кьачуз алакьдай инсан тербияламишун;

*гьакьикьадиз ахлакьдинни марфатдин вилерай килигдай ва дуьз кьимет гудай, инсанрин арада авай алакьаяр мадни михьибур ва гуьрчегбур хьана

к1анзавай; гъахътин чешнеяр литературадин эсеррай жагъурдай инсан тербияламишун;

* литература чирун регъят авун патал аял яратмишунин к1валахдив мукъва авун, адан алакъунар ва вердишвилер вилик тухун ва гегъеншарун.

Литература чирунин нетижаяр гъар к1елунин йисан эхирда, к1елай классдин программа чир хъанвайди тайинарна, аял ч1ехи классдиз акъуддайла, къада.

Тарс гун, яни чирвилер гун, классдилай классдалди образование хкажун, тербия гун ва ватандиз вафалу гражданаар арадал гъун, - муаллимдин яратмишунин к1валах я. Гъар са тарс планламишун, тешкилун, къиле тухун ва мураддив агакъун муаллимдин чирвилерилай ва метлеблун тарсар гудай амалар, къайдаяр ва технологияр яратмишишиз алакъунилай, алай девирдин методикадин къайдаяр ва технологияр, метапредметдин алакъаяр ишлемишунилай аслу я. ФГОС-дин бинеда сифте яз эцигнавай метапредмет, метапредметдин алакъаяр, метапредметдин къайда терминрихъ ихътин мана ава: предметдилай къерехдай аялриз гуз жедай чирвилер, чирвилерин алакъаяр, методикадин са амал, къайда ва я технология. Метапредметдин къайда - им аялди мектебда ва к1вале чирвилер къачун патал къиле тухузвай вири жуьредин гъерекатар, аялдилай вичин чирвилер артухариз ва вич вилик кутаз алакъун, фагъумлувилелди ва йигиндиз масадан чирвилер ва яшайишдин тежриба вичиз къачун я. И жуьреда чирвилер къачун ва образование хкажун илимдинни методикадин тайин ва битав къайдадин, системадин, бинедал алаз къиле фена к1анда.

Образованидин программайри муаллимдиз вичин к1валахдин нетижаяр вилик амаз планламишун ва абур къазанмишун теклифзава, к1валахдин нетижаяр пуд чкадал пайнава: аялдинбур, предметдинбур ва метапредметдинбур предметрин арада авай алакъайринбур:

Аялдин нетижаяр ихътинбур хъун лазим я: текст ачухдаказ, дуьздаказ ва йигиндаказ к1елиз хъун; текст устаддаказ к1елун; к1елай текстинакай жуван

фикирр лугьун, жуваз ам хуш хьанани, хьаначни къалурун; вичиз клелиз хуш эсерар, ктабар хьун.

Предметдин нетижаяр ихьтинбур хьун лазим я: программада къалурнавай эсерар дуьздаказ аннамишиз алакьун; клелай эсерар чир хьун; клелай эсер анализ авунин бинейр чир хьун; литературдин илимдин гафар-терминар (абур программада къалурнава) ишлемишиз чир хьун, алакьун.

Метапредметдин нетижяр ихьтинбур хьун лазим я: клелай эсердин план туклуьриз хьун; эсердин мана жуьреба-жуьре суьгьбетиз алакьун; эсер гьялдайла, жуван фикир тестикьарзавай агьвалатар, бинер, цитатаяр жагьурун; жуван кьейдер тестикьариз алакьун.

Метапредметдин кьайдади аялриз жуван халкъдин, республикадин ва дуьньядин члаларикай, литературадикай, тарихдикай, географиядикай, этнографиядикай, музыкадикай, искусстводикай, философиядикай, астрономиядикай ва маса илимрикай малуматар чирзава, абур сад-садахъ галаз галклуьриз вердишарзава.

Образованидин программайрин вилик ихьтин важиблу месэляяр гьялун акъвазнава:

- аялри милли литература жуван халкъдин руьгьдин члехи вакъиа, культурадин дережа ва ахлакъдин адетар хуьзвай агалкъун яз гьиссун;

- литературадин эсерар клелун жуван акьулдин, алакьунрин ва ахлакъдин дережа хкажзавай, мектебда гузвай вири предметар регьятдиз чирзавай, хьсан ва пис сад-садавай къакьудиз вердишарзавай рехъ яз къабулун;

- литературадин эсерар клелуникай авай хийир (клелунин жуьреяр ишлемишун, клелайдан мана-метлеб аннамишун, клелай эсерар гьялуна иштиракун, абуруз гузвай къимет тестикьарун) тайинарун;

- образование давамарун патал гзаф клелун, рахунрин ва кхьинрин дережа хкажун лазим тирди фагьумун;

- герек эсерар хкягъиз, клелиз ва аннамишиз, алава ктабрикай-справочникрикай менфят къачуз алакьун.

Образованидин программайрин къетленвилерикай сад муаллимдиз вичин к1валахда методикадин ц1ийи амалар ва къайдаяр, ТСО и Интернет ишлемишун теклифун, тарсуна жуьреба-жуьре вариантлар ишлемишун патал материалар гун, муалимди ва алри хкгъай, абуруз бегенмиш хъа йи эсера чирун, вири месэлайрихъ са битаввал ва алакълувал (система) хьун Р

У-1Х классар патал Лезги литературадин образованидин программаяр сифте яз тук1уьрнава. Абур гъавурда твадай чарчикай, пуд паюникай, гъар пайни пуд параграфдикай ибарат хъанва:

1. Аялриз У-Х1 классра хайи литературадай гудай образование: Аялриз У-1Х классра хайи литературадай гудай чирвилерин мана; У-1Х классра аялрин гьерекалар; У-1Х классра аялри къачудай образованидин дережа.

11. Образование тешкилдай рекъер: Чирвилер гудай темайрин план; Образование ахтармишдай рекъер; Классдилай къеце тухудай к1валах;

111. Аялриз чирвилер гуз куьмекдай рекъер: Техникадин алатар патал тадаракар; Илимдинни методикадин литература; Аялрин чирвилериз, алакълунриз ва вердишвилериз къимет гудай уьлчмеяр.

Образованидин программайрин сад лагъай паюнин сад лагъай параграф «Аялриз У-1Х класра хайи лиературадай гудай образование» 2 паюникай ибарат хъанва: Лезги литературадин эсерар ва Дагъустандин халкъарин литературадай къачунвай эсерар. Абурун бинеда Лезги литературадай У-1Х клссар патал гьукуматдин уьлчмеяр (2007-йис), Лезги ва Дагъустандин литературайрин учебный программаяр (2012-йис) эцигнава.

Теклифзавай Образованидин программаяр чешнединбур ва тахминанбур я, абурал бинелу хъана, гъар са муаллимди вичин к1валахдин программаяр теснифда.

1.У-Х1 классра литературадай гузвай образование

1) Образованидин мана

У КЛАССДА

Художественный литературадин мана ва метлеб. Художественный эсер келуни инсандин руьгдин девлет артухарун, культура хкажун.

Хайи литература учебный предмет я. Литературадикай, гафунин искусстводикай хьиз, сифте баянар.

Литературадин илим. Литература. Художественный литература.

ХАЛКЪДИН МЕЦИН ЭСЕРАР

Махар

«Пачагъ хьайи яц», «Вафалу дустар»

«Пачагъ хьайи яц» махуна ахмакъвал ва къанихвал негъ авун. Махунин кылин фикир ва художественный кьетIенвилер.

«Вафалу дустар» махуна халис дуствал къалурун. Кылин игитар ва абурун къаматар.

Махар тукIуьр хьунин къайда. Абурун темаяр ва кылин фикирар. Чалан кьетIенвилер.

Алава келун патал. «Къаридиз куьмек гайи къушар», «Тапан кын къур жанавур».

Литературадин илим. Махар. Махарин жуьреяр.

КЪАРАВИЛИЯР

«Вишришар»

«Вишришар» къаравилида тапархъан Шагъмураданни Исламан къаматар. Къаравилидин кылин фикир.

Алава келун патал. «Квасади кутур цикIен».

Литературадин илим. Къаравилияр.

Мисалар

Мисалра хайи халкъдиз, ватандиз авай кІанивал къалурун, темпелвал ва алчахвал негъ авун. Душманриз акси женг тухуникай, зегъмет чІугуникай, девлетлувиликayни кесибвиликай, дуствиликайни юлдашвиликай халкъдин мисалар. Факай мисалар. Мисалрин чІалан гуърчегвал. Мисалрай халкъдин акбул, камал акун.

Мисалрин дуъм-дуъз ва куъчуърмишнавай мана.

Литературадин илим. Мисалар. Гекъигунар.

МискІалар

МискІалра халкъдин акбул, фагъумлувал, яратмишдай алакун. МискІалрин художественный къетІенвилер.

Литературадин илим. МискІалар.

ЛИТЕРАТУРАДИН МАХАР

Межид Гъажиев. «Гъалиб хъайи кфил».

«Гъалиб хъайи кфил» эсерда къуъзуъ чубан Юсифан къамат. КицІин вафалувал. Дагъвидивай азадвални ватан къакъудиз кІан хъайи душманар негъ авун. Махунин художественный къетІенвилер.

Литературадин илим. Литературадин махарикай малуматар. Эпитет. Олицетворение.

ХVIII–ХІХ АСИРРИН ЛИТЕРАТУРАДАЙ

Къуъчхуър Саид. «Чубарук», «Аквазвач заз».

Шаирдин уъмуърдикайни яратмишунрикай куъруъ малуматар.

«Чубарук» шиирда тІебиатдин шикилар, шиирдин къилин фикир. Шиирдин чІалан, ам туъкІуър хъунин къетІенвилер: ранг ядай гафар ва рифмаяр.

«Аквазвач заз» шиирда шаирдин къилел атай бедбахтвал къалурун. Ханарин зулумдиз акси фикирар. Эсердин художественный къетІенвилер.

Алава кІелун патал. Къ.Саид. «Лянет».

Литературадин илим. Эсердин тема ва къилин фикир.

Мазали Али. «Ватан», «Кесибвал».

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар.

«Ватан» шиирдай шаирдиз хайи хуьр рикIивай кIанзавайди акун. Ватандихь авай муьгьуьббат кьалурзавай чIалан такьатар. Шиирдин кьилин мана.

«Кесибвал» шиирда халкьдин дуланажагь кьалурун. Шиирдик квай ранг ядай гафар ва абурун метлеб.

Алава кIелун патал. М.Али. «Жегьилриз тавакьу».

Литературадин илим. Лирика ва лирикадин игит.

Етим Эмин. «Билбил». «ХупI ярашугь я!»

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар.

«Билбил» шиирдин тема. Билбилдин кьамат ачухарзавай чIалан такьатар. Эсердин кьилин фикир.

«ХупI ярашугь я!» шиирда яшайишдин шикилар, вуч квез ярашугь ятIа, тайинарун. Шиирдин чIалан кьешенгвал.

Алава кIелун патал. Е. Эмин. «Тумакь яц», «Кьах тIуьр кац», «КIекрез».

Предметрин арада алакьа. Музыка. Е.Эминан чIалариз лезги композиторри теснифнавай авазар. Культура ва адетар. Е. Эминан эсерра лезги халкьдин адетар.

СтIал Сулейман. «Судуяр», «Итимвал хьсан я».

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар.

«Судуяр» шиирда дуванбегрин кьаних суфатар кьалурун. Ранг ядай гафарин куьмекдалди абурун амалдарвал, фендигарвал ачухарун. Шиирдин чIал гуьрчегардай такьатар.

«Итимвал хьсан я» шиирдин кьилин фикир ачухарун.

Алатай замана чи девирдив гекьигуналди С. Сулейманан эсеррин кьилин фикир ачухарун.

Алава кIелун патал. С.Сулейман. «Фекьияр», «Девлетлуяр, чиновникар».

Литературадин илим. Эпитет. Олицетворение. (Чирвилер гегьеншарун).

Метафора.

Предметрин арада алакъя. Тарих. Чи Ватандин алатай девирдикай суьгьбет.

Нуредин Шерифов. «Авани?», «ЭкъечІа!»

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар.

«Авани?» ва «ЭкъечІа!» шиирра кесиб халкъдиз вичин азадвал патал женг чІугуниз эвер гун. Шииррин кьурулуш ва чІалан такьатар абурун манадихъ галаз кьун. Шииррин кьилин фикирар.

С. Сулеймананни Н. Шерифован яратмишунрин мукьвавал.

Ахцегь Гъажи. «Рабочидин чар»

«Рабочидин чар» шиирда виликдаь Бакудин рабочийрин агьур гьал. Шаирди Баку хьтин еке шегьердиз «зиндан» ва «гьурбат» лугьун. Шиирдин кьилин фикир ва чІалан такьатар.

Алава кІелун патал. А.Гъажи. «Хабар це».

Предметрин арада алакъя. Тарих. Фяле синиф арадал атун.

ДАГЪУСТАНДИН ХАЛКЪАРИН ЛИТЕРАТУРАДАЙ

ДАГЪУСТАНДИН ХАЛКЪАРИН ЛИТЕРАТУРАЙРИКАЙ КУЬРУЬ МАЛУМАТАР.

АБУРУН ТІВАР-ВАН АВАЙ ВЕКІЛАР ВА ЧІЕХИ ЭСЕРАР. КЬИЛИН ТЕМАЯР ВА КЪАРАГЪАРЗАВАЙ МЕСЭЛАЯР.

Щадаса Гьамзат. «Филни цегв»

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар. «Филни цегв» басняда вичин кьуватдихъ инанмиш филдин лавгьавал. ГьвечІи цекврен вкІегьвал, эсердин кьилин фикир.

«Вуж акьулу ятІа, гьам гьалиб жеда», – мисалдин мана ачухарун.

Алава кІелун патал. ЦІ.Гьамзат. «Маймунни харат устІар», «Меци кьилел бала гьида».

Литературадин илим. Басня.

Азиз Иминагъаев. «Фяледин уьмуьр»,
«Зулум куьтягъ хъана»

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар.

Вилик девирда фялейрин бахтсуз къисмет: агъур зегъмет, каш-мекъ, ихтиярсузвал. Абур хузаинри, десятникри истисмар авун. Шаирди фялейриз азадвал патал женгиниз эвер гун. «Зулумар куьтягъ хъана» шиирда инкъилабдикай хабар гун, фялеяр зулумдикай хкатунал шадвал авун.

Эсеррин художественный такъатар ва къилин фикир.

Алава келун патал. Мегъамед-Эфенди Османов. «Къумукърин адет».

Предметрин арада алакъя. Лезги литература. Ахцегъ Гъажидинни Азиз Иминагъаеван эсеррин мукъвавал.

XX-XXI АСИРРИН ЛИТЕРАТУРАДАЙ

Хуьруьг Тагъир. «Малла Иса».

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар.

Куьгъне заманда кесибрин гъал, мавгъуматди халкъ вичин зунжурралди арушун. Поэмада Малла Исадин къамат. Малла Исадинни кечмиш хъайи Шерифан папан арада хъайи рахун ва поэмада адан метлеб. Фекъидин къанихвилизи кесибри гайи жаваб. Поэмадин эхиримжи бендерихъ авай метлеб.

Поэмадин къилин игитрин къаматар.

Поэмадин къилин фикир, художественный такъатар.

Литературадин илим. Поэма. Литературадин игит. Суьрет.

Алава келун патал. Х.Тагъир. «Ахцегъар», «Багълара».

Алибег Фатахов. «Риза» .

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар.

«Риза» гъикаяда етимдин къисмет. Гъикаядин къилин къаматар.

Цийи уьмуьр, цийи къурулуш мягъкемарун патал женгиниз экъечІнавай халкъдин баркаллу зегъмет, уьткъемвал ва ватанпересвал. Гъикая кхьинин тегъер ва чІалан къешенгвал.

Алава кӀелун патал. А.Фатахов. «Зулун йиф». Абидин Камилов. «Зулун шикилар».

Литературадин илим. Гьикая. Жанр. Сюжет. Композиция.

Шагь-Эмир Мурадов. «Базар-Дуьзуь», «Турфан».

Шаирдин яратмишунрин рекьикай куьруь малуматар.

«Базар-Дуьзуь» ва «Турфан» шиирра хайи тебиатдин шикилар, жегьилри дагьдин кукӀушар муьтӀуьгьарун. Шииррин чӀалан кьетӀенвилер ва кьилин фикирар.

Алава кӀелун патал. Ш.-Э.Мурадов. «Азиз Сулейман». Саидмет Самури. «Дагьлар».

Забит Ризванов. «Диде, кӀвал ва чуйнгуьр», «Самур».

Шиирра диде, хайи ватан кӀан хьунин гьиссер. Шииррин кьилин фикирар, туйкӀуьр хьун ва чӀалан такьатар.

Алава кӀелун патал. З.Ризванов. «Паласа», «Гатфар», «Гатун марф». Седакьет Керимова. «Цуьквер».

Предметрин арада алакьа. Музыка. Лезги композиторри З.Ризванован чӀалариз теснифнавай авазар.

Алирза Саидов. «Ашукь яз хьурай».

Шаирдин яратмишунрикай куьруь малуматар.

Шиирдин мана ва ам туйкӀуьр хьунин тегьер. Кьилин фикир ва художественный кьетӀенвилер. Ватанпересвилин гьиссер кьалурзавай такьатар. Шаирдин фикирар гьакьикьатдихь галаз кьун.

Литературадин илим. Метафора. Эпитет.

Алава кӀелун патал. А.Саидов. «Дагьви я зун». Мегьамед Агьа. «Медалар алай кицӀ», «ШапӀа». Кьадир Рамазанов. «Лезгияр» Абдурагьман Межидов. «Багьа я», «Гьевес».

Предметрин арада алакьа. Музыка. А. Саидован чӀалариз лезги композиторри теснифнавай музыкаяр.

Жамидин. «Чинерар», «Лавгъа фере»

Шаирдин уьмуьрдикай куьруь малуматар.

«Чинерар» шиирдин мана-метлеб, чІалан такьатар ва кьилин фикир.

«Лавгъа фере» басниин манна-метлеб.

Лезги шаирдин зарафатдин ва ягъанатдин чІалар.

Литературадин илим. Зарафат. Хъвер. Ягъанат.

Ханбиче Хаметова. «Ватан».

Хайи ватандин шикилар ва агалкьунар, абур инсанриз кІан хьун.

Шаирди вичин эсерда кьалурзавай гьерекатар алай йикъан гьаларихъ галаз гекьигун.

Алава кІелун патал. Х.Хаметова. «Стхадиз кагъаз». Назир Мирзоев. «Къизилдин хтар» повестдай чІук. Омар Гьубсейнов. «Ватан».

Предметрин арада алакъа. Х. Хаметовадин чІалариз лезги композиторри теснифнавай авазар.

Мердали Жалилов. «Фу».

Поэмада фу халкъдин девлет, суфрадин шагь тирди тестикьарун. Фаз гьуьрметдай адет рикІел хкун.

Поэмадин кьилин мана, художественный кьетІенвилер ва кьешенг чІал.

Алава кІелун патал. М.Жалилов. «Зи чил», «Авач гьунар, чІехи жафа галачиз». Айнар Султанова. «Зун лезги я!»

Абдул Фетягь. «Дурнайрин аваз».

«Дурнайрин аваз» гьикаяда инсанрин ислягь зегьмет. Дяведин йисар рикІел хкун. Мустафадин кьамат. Гьикаядин кьилин мана ва художественный кьетІенвилер.

Алава кІелун патал. А.Фетягь. «Зи лезги чІал». Седакьет Керимова. «Каруяр».

Арбен Къардаш. «Гуьзел баде».

Шиирда яшлу инсандиз гьуьрмет авун. Дагъларин хъсан адет хуьн.

Шиирдин чІал: шаирди вичин гЫссер кьалурун патал ишлемишнавай такьатар. Шиирдин кьилин фикир.

Алава кІелун патал. А.Кьардаш. «Диде», «Ата бубадин сес». Фейзудин Нагьиев. «Пуд мани». Назир Гуьлметов. «Дагь дагьлу я лезгидин».

Предметрин арада алакьа. Музыка. «Диде» мани: гьава Мегьамед Гьуьсейнован, гафар Арбен Кьардашан, тамамарзава Хийирбег Асланбегова.

ДАГЬУСТАНДИН ХАЛКЪАРИН ЛИТЕРАТУРАДАЙ

Дагьустандин халкьарин XX асирдин литературайрикай куьруь малуматар. Бажарагьлу векилар ва кьилин эсерар.

Абумуслим Жафаров. «Лувар квай зиянкар»

повестдай чІукар.

Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар.

Повестда Тебиатдин гуьрчег шикилар. Хайи Тебиат кьалурунин карда заридин чІалан устадвал. Ихтилатчидин гьунар. Тебиат кІан хьун виридан буржи тирди ачухарун.

Гьикаядин кьилин фикир ва художественный кьетІенвилер.

Литературадин илим. Повесть. Сюжет ва композиция.

Алава кІелун патал. Анварбег Култаев. Тебиатдикай шиирар.

Мегьамед-Султан Ягьяев. «Салават»

повестдай чІукар.

Повестда тамуз фейи гадаяр, Расулни Мурад, сурун кьванерал дуьшуьш хьун. Абдурагьман бубади партизанрин дестедин жегьил разведчик Салават рикІел хкун.

Салаватан кьилихар, гьерекатар ва кьамат ачухарун. Повестдин чІал ва кьилин фикир.

Алава кІелун патал. Муса Мегьамедов. «Тапус». Юсуф Хаппалаев. «Самурдин кьерехрив».

Литературадин илим. Повесть. Критика.

Предметрин арада алакъя. Тарих. Дагъустанда граждан дяведин йисар.

У1 КЛАССДА

Художественный литературадикай авай чирвилер гегъеншарун. Ада уьмуьр къалурзавайди ачухарун.

Литература. Художественный литературадин жинсер. Литературадин игит.

ХАЛКЪДИН МЕЦИН ЭСЕРАР

Манияр.

Лезги халкъдин адетрихъ, майишатдихъ галаз алакъялу манияр: лайлаяр, бендер, ясдин манияр, лирикадин манияр.

Къагъриманвилин манияр. «Бахтавар» ва «Надир шагъ кукIваруникай» манийра халкъдин къагъриман рухвайрин къаматар. Къагъриманвилин манийрин къилин фикирар ва художественный къетIенвилер.

Советрин девирдин манияр. Къазимегъамед Агъасиевакай ва Мукътадир Айдунбековакай манияр. Абурун къилин фикирар.

Литературадин илим. Мани. Манийрин жуьреяр.

Махар

«Гъуьлуьн шив», «Акъяллу данарбан».

«Гъуьлуьн шив», «Акъяллу данарбан» махарин мана, иштиракзавай ксар ва абурун къилихарни гъерекатар. Махара халкъдин хъсан хесетар ва зегъмет чIугунал рикI хъун. Дамах гвачирвилин, акъяллувилин, къуватлувилин, гъахъ гвайвилин, хъсанвилин тариф авун ва пехилвал, темягъкарвал негъ авун. Гъахълувал гъахъсузвилел, жумартвал мискъивилел, акъяллувал ахмакъвилел, ватанпресвал хаинвилел гъалиб жедайдахъ халкъдин инанмишвал.

Махара акъяллу, фагъумлу инсанар гъалиб хъун.

Махарин чIалан гуьзелвал: эпитетар ва гекъигунар гзаф ишлемишун.

Алава кIелун патал. «Авчи Пирим».

Литературадин илим. Художественный жигъетдай махарин къетIенвилер.
Махарин чIал.

ЛИТЕРАТУРАДИН МАХАР

Хуьруьг Тагьир. «Балашан зиянкар кац».

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар.

Махунин мана, кьиле физвай вакъиаяр. Эсер халкъдин мецин яратмишунриз мукьва хьун. Угъривал негъ авун. Эсер шиирралди кхьин. ЧIалан гуьрчегвал. Къилин фикир.

Литературадин илим. Мана ва метлеб. Ритм ва рифма.

ХVIII-ХIХ АСИРРИН ЛИТЕРАТУРАДАЙ

Къуьчхуьр Саид. «Душман ханариз».

Шаирдин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай малуматар.

Кесиб халкъдиз гужарзавай ханариз шаир ачухдиз акси экъечIун. Халкъдин душман са хан ваь, вири ханар, беглер, девлетлуяр тирди тестикъарун. «Душман ханариз» шиирдин къилин фикир.

Шиирдин туькIуьр хьунухь, ранг ядай гафар ишлемишун.

Къуьчхуьр Саидан шаирвилин устадвал.

Алава кIелун патал. Къ. Саид. «Тавурай».

Предметрин арада алакьа. Искусство. Художник Абид Азизова чIугунвай Къ. Саидан шикил. Бугъдабеке хуьре 2012-йисуз эцигнавай гуьмбет. Театр. Тамаша «Ашукь Саид».

Етим Эмин. «Дуьньядиз», «Дуьнья гьей».

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар.

«Дуьньядиз» шиирда шаир яшамиш хьайи вахтунин шикилар (къайдаяр, адетар, социальный зидвилер ва женг) къалурун.

Шиирдин къилин, фикир туькIуьр хьун, чIалан къешенгвал.

«Дуьнья гьей» шиирда вилик кIелай эсердин тема, гьиссер тикрар хьун. Шаир девирдин адетриз акси хьун.

Алава кѐлун патал. Етим Эмин. «Яру, цару гуьллуь чит»,
«Стхаяр».

Предметрин арада алакѓа. Музыка. Е.Эминан чѐлар-манияр.

Литературадин илим. Лирика. Гипербола. Ярж.

Миграгъ Мардали. «Етимдикай»,
«Шалбуз дагъдиз».

«Етимдиз» шиирда кѓалурнавай гѓалар гѓакъикъатдихъ галаз кѓун. Шиирдин кѓилин фикир ва художественный кѓетѐнвилер.

«Шалбуз дагъ» шиирда социальный фикирар: шаир дагъдин секинвилел рази тахъун.

Алава кѐлун патал. Миграгъ Мардали. «Миграгъиз хтайла лагъай чѐал»,
«Жуван пеше».

Кесиб Абдуллагъ. «Чир хъанайтѐа кѐлиз-кхъиз».

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар.

«Чир хъанайтѐа кѐлиз-кхъиз» шиирдин тема, художественный кѓетѐнвилер ва кѓилин фикир. Ранг ядай гафар ишлемишун. Кесиб Абдуллагъан эсерар халкъдин чѐалариз мукъва хъун.

Алава кѐлун патал. Кесиб Абдуллагъ. «Дуьньяда».

ДАГЪУСТАНДИН ХАЛКЪАРИН ЛИТЕРАТУРАДАЙ

Гѓахъун.

Дагъустандин халкъарин литературайрикай авай чирвилер гегъеншарун. XIX асирдин литературайрин векилар ва чѐехи эсерар.

Умаран Батирай. «Къаварални кимерал
за манияр лагъанай».

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар.

Шаирди вичин девирдин кѓайдаяр негъ авун. Девлетлуйри шаир жерме авун.

Шаирдин мурад халкъдиз манияр лугъун, абуруз гѓакъикъат кѓалурун тирди ачухарун.

«Уьмуьрдикай манийра» гьакьикьат дуьздаказ кьалурун. Лежбердин кьайгьуяр, девирдин зидвилер, инсанрин арада авай барабарсузвал акун.

У. Батираян шииратдин кьетIенвилер.

Йирчи Къазакь. «Итим гьихьтинди хьана кIанда», «Сибирдай кагъаз».

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар.

«Итим гьихьтинди хьана кIанда» шиирда вафалувилин, вилегьвилин, гьахь кардин тариф авун. Намуслу хьуниз эверун.

«Сибирдай чар» шиирдай шаирдин уьмуьр акун. Шиирдин кьилин фикир ва художественный кьетIенвилер.

Й. Къазакьан шииратдин кьетIенвилер ва метлеб.

XX-XXI АСИРРИН ЛИТЕРАТУРАДАЙ

СтIал Сулейман. «Жувакай ихтилат»,
«Дидедиз», «Веледдиз».

Шаирди авур ихтилатда вичин уьмуьр кьалурун.

«Дидедиз» шиирда хвавилин гьиссер, абур кьалурзавай чIалан такьатар.

Шиирдин кьилин фикир.

«Велледиз» шиир насигьатдин эсер тирди ачухарун, аялриз тербия гунин карда адан метлеб.

С.Сулейманан шииррин художественный кьетIенвилер ва кьиметлувал.

Алава кIелун патал. С.Сулейман. «Рушариз», «Мусурман». Н.Шерифов. «Садвал».

Предметрин арада алакьа. Музыка. С. Сулейманан чIалариз лезги композиторри теснифнавай авазар. Музей. СтIал Сулейманан кIвал-музей.

Абдул Муталибов. «Ватан».

Шаирдин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай малуматар.

Шаирдиз хайи ватан кIан хьун. Ватандиз вафалувал кьалурун патал чIалан такьатрикай менфят кьачун.

Алава кѐлун патал. А. Муталибов. «Багъаханум», «Хуьруьн булах».
 Балакьардаш Султанов. «Батрак Агъмедан кьиникъ».
 Предметрин арада алакьа. Музыка. А. Муталибован чІалариз
 композиторри теснифнавай авазар.
 Литературадин илим. Гипербола. Ярж.

Къияс Межидов. «Урусатдин цуьк» пьесадай чІук.
 Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар.
 Пьесада лезги жегьил чубандинни урус рушан къаматар.
 КТІай адетрал хьуьруьн. Жегьилар чпин мурадлив агакьун. Пьесадин кьилин
 фикир.

Алава кѐлун датад. Къ.Межидов. «Лекьрен капаш». Имам Асланов.
 «Лезги чІал».

Литературадин илим. Диалог ва монолог. Пьеса. Драма. Комедия.
 Литературадин критика. Къ.Межидован эсеррикай Гъ.Гашарован фикирар.
 Предметрин арада алакьа. Театр. Лезги театрдикай малуматар.

Мурадхан Шихвердиев. «Рагъ кьаршиламишзава» повестдай чІук.
 Писателдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар.
 «Рагъ кьаршиламишзава» повестдин тема, композиция ва кьилин къаматар.
 Вакьифан уьмуьр ва къамат: гележегдикай умуд хкат тавун.
 Повестдин кьилин фикир ва художественный кьетІенвилер.
 Алава кѐлун патал. Межид Гъажиев. «Къарагуьз».
 Литературадин илим. Сюжет ва композиция. Литература-дин игит.

Байрам Салимов. «Ядигар».
 Шаирдин умуьрдикайни яратмишунрикай малуматар.

Поэмада хайи тІебиатдин лишанар ва халкьдин баркаллу зегъмет. Вагъши
 душманди чи уьлкведал гьужум авун. Гъалибвал патал халкьдин садвал.
 Бубадиз хци, кьене портсигарни туна, посылка ракьурун ва бубадила хтай
 чарчин таьсир. Бубайрин крар рухвайри давамарун.

Поэмадин кьилин фикир ва художественный кьетIенвилер.

Алава кIелун патал. Б. Салимов. «Лацу кьванерикай риваят». Лезги Нямет. «КцIар», «Хуш хьана заз».

Литературадин илим. Поэма. Художественный кьамат.

Ибрагьим Гьуьсейнов. «РикIин кIусар».

«РикIин кIусар» шиирда инсанрал, ватандал ашукь шаирдин фикирар ва гьиссер. Эсердин художественный кьетIенвилер.

Алава кIелун патал. И.Гьуьсейнов. «Алкьвадрин дерада», «Зи уьлкве», «Лезгистанда мелер ава». Буба Гьажикьулиев. «Мариядин тар», «Дагьда сел».

Предметрин арада алакьа. Музыка. И. Гьуьсейнован чIалариз лезги композиторри теснифнавай авазар.

Абдулбари Магьмудов. «Стхаяр».

Гьикаяда мехьерин адатар ва инсанрин кьаматар.

Гьикаядин кьилин фикир ва композиция.

Алава кIелун патал. А. Магьмудов. «Булахдал». Иззет Шерифов. Ватандикай шиирар.

Литературадин илим. Пейзаж.

Жамидин. «Шурва», «Масадаз атIай фур».

«Шурва» шиирда кьве чин алай инсанар русвагь авун, авамвилел хьуьруьн. «Масадаз атIай фур» шиирдин кьилин фикир – масадаз писвал тавуниз эвер гун.

Жамидинан эсеррин художественный кьетIенвилер.

Алава кIелун патал. Жамидин. «Куьмекдиз ша, гьерекат». Ханбиче Хаметова. «Верхи тар».

Литературадин илим. Сатира ва юмор. Хьвер ва ягьанат. (Чирвилер гегьеншарун).

Азиз Алем. «Дагьда марф», «Херосима».

Шаирдин яратмишунрин рехь.

А.Алеман лирика: Тебиатдин шиирар.

Лирикадин художественный кьетенвилер: везин, ритм, рифмаяр.

Алава келун патал. А.Алем. «Билбил», «Жанлу хазина».

Мурсал Алпан.» «Ирс», «Веси

Шаирдин эсерра ватан клан хьунин гьиссер ачухарун.
Бубайрин ирс хуьниз эвер гун. Весидин мана-метлеб.

Алава келун патал. М.Алпан. «Лезги чIал». Тажидин Агьмедханов.
«Булах», «Ачкар».

Муьзеффер Меликмамедов. «Зи бахтуниз

акьатай чIал», «Зи чил я ам».

Шиирра дидедин чIал ва хайи чил клан хьунин гужлу гьиссер.

Шииррин чIалан кьетенвилер, абурун куьмекдалди эсердин кьилин мана
ачухарун.

Алава келун патал. М. Меликмамедов. «Вуч хьсан я!», «Гьай тагайтIа
ватанд вандиз». Абдул Фетягь. «Лезги кьилих». Ахцегь Алмас. «Лезгистан».

Пакизат Фатуллаева. «Цуьк», «Бубу».

«Цуьк», «Бубу» шиирра Тебиатдин шикилар ва шаирдин хуш майилар.

Шииррин чIалан такьатар: эпитетар ва гекьигунар.

Алава келун патал. П.Фатуллаева. «Марф». Рачаб Хибиев. «Зун дагь я».

Фейзудин Нагьиев. «Зи чIал».

«Зи чIал» шиирда дидедин чIалал дамах авун, адан михьивал хуьниз эвер
гун.

Шиирдин кьилин фикир ва чIалан такьатар.

Алава келун патал. Ф.Нагьиев. «Мидаимвал», «Агь». Седакьет
Керимова. «Лезги руьгь». Загьидин Гьасанов. «Дурнайрин мани», «Салигьан
гьалатI».

Литературадин критика. Лезги шиирар туькIуьр хьуникай малуматар.

ДАГЪУСТАНДИН ХАЛКЪАРИН ЛИТЕРАТУРАДАЙ

Дагъустандин халкъарин XX асирдин литературайрикай куъруъ малуматар.
Бажарагълу векилар ва кылин эсерар.

Эффенди Къапиев. «Интуристдихъ
галаз рахунар», «Дагъда марф».

Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар.

«Интуристдихъ галаз рахунар» эсердин бинеда гъакъикъатда хъайи агъвалат эцигун. Сулейманан къамат. Ада вич вири уьлкведедин шаир хъунал дамахун. Эсерда халкъарин дуствал ва ватанпересвилин гъиссер. Эсердин кылин фикир.

«Дагъда юргъ» гъикаяда тЕбиатдин шикилар къалурун. Заридин булдалди ранг ядай гафар, гекъигунар ишлемишун. «Дагъда юргъ» пейзаждин эсер тирди ачухарун.

Литературадин илим. Пейзаж.

Расул Гъамзатов. «Лезгияр», «Дурнаяр».

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар.

«Лезгияр» шиирда дагъустанвийринни гуржийрин арада дуствал, гъуьрмет, муьгъуьббат авайди ачухарун. Шиирдин кылин фикир ва художественный такъатар.

«Дурнаяр» шиирда инсанпересвилин гъиссер. Эсердин художественный къетЕнвилер. Ам мандиз элкъуьн.

Алава кЕелун патал. Р. Гъамзатов. «Маша», «Дуствиликай къиса», «Хуьруьг Тагъиракай гаф».

Мегъамед Атабаев. «Зи асир».

Шаирдин яратмишунрикай куъруъ малуматар.

«Зи асир» шиирда авторди вичин девирдикай ийизвай фикирар.

Алава кЕелун патал. М. Атабаев. «Фурма».

Юсуф Базутаев. «Маса жуьре марф», «Тарар».

Шаирдин яратмишунрикай малуматар.

Шиирра тебиатдин шикилар. Шииррин художественный кьетенвилер ва кьилин фикирар.

Алава келун патал. Ю.Базутаев. «Диде». Шагьвелед Шагьмарданов. «Йиф», «Яргьйирушав суьгьбет». Шамил Къазиев. «Хазина».

VII КЛАССДА

Гьахьун.

Литературадикай авай чирвилер гегьеншарун.

Художественный литературадин кьилин предмет инсан тирди ачухарун.

Лезги халкьдин меденият ва эдебият, инанмишвилер ва динар.

ХАЛКЪДИН МЕЦИН ЭСЕРАР

Кьисаяр

«Къванцин гада».

Кьисада иштиракзавай инсанрин кьилихарни гьерекатар. Къеце патан чапхунчийрин зулумкарвал. Кьисада чубан гададин къастунал кевивал, адаз ватан клан хьун. Чубан гададин къагьриманвал.

Литературадин илим. Кьиса.

Предметрин арада алакьа. Тарих. Къванцин гададин ва 1041-1945-йиарин Ватандин Чехи дяведин игитрин мукьавал.

Эпос

«Шарвили».

«Шарвили» – лезги халкьдин тарихдикай суьгьбетзавай зурба эсер. Шарвили – лезги халкьдин рикI алай игит. Шарвилиди вичин халкь иранлуйриз харж гуникай азад авун. Гияр шегьер азад авун. Шарвилидин веси.

Литературадин илим. Эпос. Эпический эсер.

Алава келун патал. Дагьустандин халкьарин къагьри-манви-лин манияр: «Парту Патима», «Надир шагь кукIварун» ва «Хочбаракай мани». Хазран Кьасумов. «Гьар са лезги Шарвили я». Римма Гьажимурадова. «Шарвили».

ЛИТЕРАТУРАДИН МАХАР

Зияудин Эфендиев. «Чуьхвер Магьсуб».

Махунин мана, туйкӀуьр хьун ва кьилин игитар.

Магьсубан къамат: амалар, хесетар ва акьуллувал. Махунин кьилин фикир ва художественный кьетӀенвилер. Ам халкъдин махариз мукьва хьун.

Абдул Ражабов. «Къаних вил».

Махунин мана ва кьилин фикир.

«Къаних вил» халкъдин махариз мукьва хьун, абурун арада авай тафават.

Махунин чӀалан кьетӀенвилер.

Литературадин илим. Литературадин махар (чирвилер гегьеншарун).

XVIII– XIX АСИРРИН ЛИТЕРАТУРАДАЙ

Кьуьчхуьр Саид. «3и чарх кьулухъ элкьвена».

Шаирдин куьруь биография.

«3и чарх кьулухъ элкьвена» – зулумкар Сурхай хандиз акси эсер. Адай шаир Аллагьдилаь нарази тирди акун.

Шиирдин чӀал, куьгьне хьанвай гафар ва абурун мана.

Шиирдин кьилин фикир.

Алава кӀелун патал. Кь.Саид. «Эй, залум цӀай». Мерд Али. «Виш йисар физ...»

Литературадин илим. Инверсия.

Лезги Агьмед. «Я залум хан».

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай куьруь малуматар.

«Я залум хан» – Къ.Саидан вилер акъудай хандиз акси теснифнавай чІал. Лезги Агъмеда шаирдин тереф хуьн. Къ. Саданни Л. Агъмедан дуствилин алакъаяр.

Шиирдин кылин фикир ва художественный къетІенвилер.

Предметрин арада алакъа. Урус литература. А. Пушкин яна кьейила, М. Лермонтова кхьей шиир. Аваррин литература. Ханди шаир дишегъли Анхил Маринан сив цун.

Литературадин илим. Тарих. Дагъустандин халкъарин мукъавал ва стхавал.

Мирзе Али. «ГъикІин?»

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар.

Шиирдин мана, чІал ва художественный къетІенвилер. Кылин фикир.

Алава кІелун патал. М.Али. «Темпел лукІраз меслятар ийир кас». Сфи-эфенди. «Яйнахар».

Предметрин арада алакъа. Тарих. XIX асирда Дагъустандин халкъари чпин азадвал патал тухвай женгер.

Етим Эмин. «Гъарай, эллер!», «Дустариз».

Шаирдин куьруь биография.

«Гъарай, эллер!» шиирда кирамди дуьньядиз гузвай кьимет. Е. Эмин дуьньядин гъи крарал рази туштІа, ачухарун. Шиирда диндин векилар беябурун.

«Дустариз» шиирда шаирдин тІалабунар.

Шииррин кылин фикир ва художественный къетІенвилер: ранг ядай гафар, гекъигунар, рифма ва ритм.

Алава кІелун патал. Е.Эмин. «ТІварун стхадиз». Азиз Алем. «КъетІен заман».

Предметрин арада алакъа. ЧІал. Е. Эминан эсерар лезги ва урус чІаларал сад-садав гекъигун.

Литературадин илим. Шиир. Шиират.

Алкьвадар Гъасан. «Куьгъне ханлар,

беглер квадрин, элягъин...»

Шаирдин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай малуматар.

Шиирда ханариз, беглериз акси фикирар, шаирди абур квада-руниз эвер гун.
Шиир гъакъикъатдиз мукъва хъун.

Алава келун патал. А.Гъасан. «Дустуниз мехъер мубарак».

Литературадин илим. Лирика. Лирикадин эсерар.

СтIал Саяд. «Кавхадиз».

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар.

«Кавха» шиирда девирдин къайдасузвилер, кавхадин къамат. Шиирдин
чIалан, тукIуьр хъунин къетIенвилер.

Алава келун патал. С.Саяд. «Садакайни чара хъанач», «Дуьнья тирвал
гъарайна за». СтIал Мислимат. «Лезгидин тIал», «Шехъзава тар».

Литературадин илим. Лезги шииррин жуьреяр (къушма, къасыда, гъезел).

Предметрин арада алакъа. Тарих. Алатай девирра дишегълийрин
ихтияррикай. Культура ва адетар. Мехъерин адетар.

ДАГЪУСТАНДИН ХАЛКЪАРИН ЛИТЕРАТУРАДАЙ

Дагъустандин халкъарин алатай асиррин литературайрикай авай чирвилер
гегъеншарун.

Сукъур Къурбан. «Шиирарни куьрпеяр».

Шаирдин яратмишунрин рехъ.

Шиирда шаирди вичин эсерарни куьрпе балаяр сад-садав гекъигун.

Шиирдин художественный такъатар ва къетIенвилер. Къилин фикир.

Алава келун патал. С.Къурбан. «Зи кIаниди, югъугъ вун».

Мегъамед-эфенди Османов.

«Жумартвал ва намус».

Шаирдин яратмишунрин рехъ.

Шиирда инсандин жумарт ва намус хътин багъа лишанрикай веревирдер.
Шиирдин кылин фикир ва художественный къетIенвилер.

Алава кIелун патал. А.Аджиев. Дуствиликай шиирар.

XX-XXI АСИРРИН ЛИТЕРАТУРАДАЙ

СтIал Сулейман. «Тербия», «Бязи ахмакъ».

Шаирдин куъруъ биография.

«Тербия» ва «Бязи ахмакъ» шиирра инсанриз насигъатар гун. Халкъдин адетар вилив хуъниз айгъам авун.

Шииррин кылин фикирар ва художественный къетIенвилер.

Алава кIелун патал. С.Сулейман. «Дагъустан».

Литературадин илим. Лезги шиирар туькIуър хьуникай малуматар.

Предметрин арада алакъа. Урус литература. СтIал Сулеймананни Максим Горькийдин дуствал.

Нуредин Шерифов. «Самур», «Яру Аскер».

Шаирдин уьмуърдин ва яратмишунрин рехъ.

«Самур» шиирда вацIун къамат. Эсердай совет девирдин шикилар акун.

«Яру Аскер» шиирдик квай ватанпересвилин гьиссер. Эсердин кылин фикир.

Эсеррин туькIуър хьун ва чIалан такъатар.

Алава кIелун патал. Н.Шерифов. «Лежбердиз». С.Мусайиб. «Ватан хуъз гъазур я чун».

Предметрин арада алакъа. Тарих. Советрин власть гъалиб хьун ва Яру Аскер тешкилун.

Литературадин илим. Литературадин игит. Къени ва чIуру игитар.

Алибег Фатахов. «Зарбачи Гъасан».

Заридин куъруъ биография.

«Зарбачи Гъасан» поэмада карханаяр цIийи машинралди тадаракламишунин, рабочий классдин жергеяр колхозчийрин гьисабдай гегъенш хьунин месэляяр.

Поэмада сад лагъай пятилеткадин йисара жегъил фяле Гъасанан яратмишунин кІвалах. Рабочийрин дуствилин хизандин уьмуьр. Ада Гъасаназ авур таьсир.

Эсерда тІебиатдин гуьзел шикалар. «Огни» заводдин акунар.

Поэмадин кьилин фикир ва чІалан гуьрчегвал.

«Зарбачи Гъасан» лезги ва Дагъустандин шииратда рабочий классдикай теснифнавай сад лагъай чІехи эсер-поэма хьун.

Алава кІелун патал. Гъаким Къурбан. «Асландин рикІ авай инсан» повестдай чІукар.

Литературадин илим. Неологизмаяр. Пейзаж. Поэма.

Шагь-Эмир Мурадов. «Ватан», «Къуват хьурай!».

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар.

Сад лагъай шиирда ватандин алатай ва алай девиррин шикалар: кандуда гуьр авачир, тандал партал алачир, амма суфра ачух я, чилер мублагъ я. Миллетрин дуствилин, стхавилин хизанда. Шиирдин художественный такьатар.

Къвед лагъай шиирда лирический игитдиз аквазвай шикалар, ада халкъдин адет хвена, «Квез къуват хьурай!» гафар тикрарун.

«Ватан» ва «Къуват хьурай!» шииррин мукъавал.

Алава кІелун патал. Ш.-Э.Мурадов. «Зи шадвал», «Экуьн ярар». Мурадхан Шихвердиев. «Экв яргъай аквада» повестдай чІук.

Литературадин илим. Композиция ва сюжет. (Чирвилер

гегьеншарун). Чепер Касбуба. «Яйлахда». «Гуьзел гатфар».

Чепер Касбубадин шиирра тІебиатдин ва зегъметдин шикалар. Эсеррин кьилин фикир ачухарунин карда абурун метлеб. Шииррин художественный кьетІенвилер.

Алава кІелун патал. Ч. Касбуба. «Веке», «Дагъдин яцар» «Чир жеда квезни».

Шихнесир Къафланов. «Садвал», «Тек тар», «Хайи чил».

Шаирдин яратмишунрин рехъ.

«Садвал» эсердин тема – кІвале, хуьре, уьлкведа садвилин чарасузвал. И тема «Тек тар» шиирда давамар хьун. «Хайи чил» шиирдин кьилин фикир – вири уьлкве хайи чил хьун.

Шииррин художественный кьетІенвилер ва чІалан такьатар.

Алава кІелун патал. Ш.Къафланов. «Уьмуьрдал вун ашукъ ятІа», «Мукъаят хьухъ, инсанар!»

Межид Гъажиев. «Са булахдай яд хъвайибур»
повестдай чІукар.

«Са булахдай яд хъвайибур» повестда Ватандин ЧІехи дяведин йисар кьалурун. Фронтдин далу пата рабочий классдин дурумлу зегьмет, адаз гележегдин фялейри, ФЗО-да кІелзавай жегьлири, куьмек гун. Заводди цІай кьун, ам хкадарунин карда аялрин игитвал.

Повестдин тема ва месэлаяр. Кьилин кьаматар: Мамед, прораб Петрович ва мсб.

Повестдин кьилин мана, композиция ва художественный кьетІенвилер.

Литературадин илим. Гьикаят. Гьикаятдин жанраяр.

Алава кІелун патал. Байрам Салимов. «Чуьнгуьрдикай риваят».

Литератураин илим. Риваят.

Якъуб Яралиев. «Агалай сандух».

Заридин яратмишунрин рекьикай малуматар.

«Агалай сандух» гьикаяда халкъдин уьмуьрдин шикилар. Аминатан, Рустаман ва Эминан кьаматар.

Гьикаядин кьилин фикир, композиция ва чІалан такьатар.

Алава кІелун патал. Я.Яралиев. «Ругъва яцраз туьмериз».

Назир Мирзоев. «Цацар алай цуьк»
повестдай чІук.

Заридин уьмуьрдикай малуматар.

«Цацаралай цуьк» повестдин тема ва кылин месэла. «Авай са руш» члукуна
Гьамидадин кьамат. Члалан кьетIенвилер.

Литературадин илим. Повесть. Повестдин жанрадин жуьреяр.

Буба Гьажикьулиев. «Заз эвера» повестдай чукар.
Повестда гьакьисагъ зегьмет. Эсерда авторди эцигнавай месэлайр.
Повестдин художественный кьетIенвилер.

Алава кIелун патал. Б. Гьажикьулиев. «Гьетер».

Жамидин. «Арада затI аваз хьуй», «Мугьман
кIвалин абур я»

Шииррин мана-метлеб. Кирамди зарафатдин ва ягьанадин яшайишда
дуьшуьш жезвай чуру адетар, кылихар ва дуьшуьшар кьалурун ва абурал
хьуьруьн.

Кичибег Мусаев. «3и халкь», «Кьизилгуьлрин
дередин руш».

«3и халкь» шиирда лезги халкьдин кьамат. «Кьизилгуьлрин дередин руш»
шиирда тебиатдин шикилар ва лирикадин игитдин гьиссер.

Алава кIелун патал. Кичибег Мусаев. «КIанда заз куьн, инсанар!»
Т.Агьмедханов. «Ава Ватан кIанидахь».

Расим Гьажиев. «Диде ва дагьлар»
повестдай чукар.

«Диде ва дагьлар» повестда Ватандин Чехи дяведин йисарин четин гьалар:
каш-мекь, етимар.

Повестдин кылин игитрин, дидединни гададин, кьаматар.
Эсердин кылин фикир, композиция ва чIал.

Алава кIелун патал. Казим Казимов. «Дяведин йисарин аялар» (эседай
чукар). Пакизат Фатуллаева. «Уьзуьмчи руш», «Дидедиз». Саидмет Самур.
«Лезги мехьер».

Литературадин илим. Эссе.

Абдуселим Исмаилов. «Къулан вацI» .

Шаирдин уьмуьрдин ва яратмишунрин рекьикай малуматар.

«Къулан вацI» шиирда Самур вацIун шикилар виликдай ва гила. Шиирдин кьилин тема – кьве чкадал пайнавай лезги халкъдин кьисмет.

Шиирдин художественный кьетIенвилер.

Алава кIелун патал. Абд.Исмаилов. «Хайи кIвализ мугьманвализ». Шабатов Ш. «Илиф Макъаз».

Литературадин илим. Шииратдин ва гьикаятдин эсеррин арада авай тафаватрвилер.

Къафланов Зульфикъар. «Хуьруьн нуькI».

«Хуьруьн нуькI» шиирда хайи ватан кIан хьунин гужлу гьиссер. Шиир манидин жуьреда кхьин: адан везин, художественный такьатар ва кьилин фикир.

Алава кIелун патал. Зульфикъар. «Зи рагарни, зи дагьларни...» Майрудин Бабаханов. Умуьрдикай шиирар. Азиз Мирзебегов. «Гарун мани». Агьмедпашаева Саират. Рубаияр.

ДАГЪУСТАНДИН ХАЛКЪАРИН ЛИТЕРАТУРАДАЙ

Дагъустандин халкъарин XX асирдин литературайрикай авай чирвилер гегьеншарун.

Мегьамед Хуршилов. «Сулак шагьид я»

романдай чIукар.

Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар.

«Сулак шагьид я» романдин мана, композиция ва сюжет.

«Муькъвел алай чукIул» кьиле кьаравулди авур суьгьбет. Класрин арада авай зидвилер артух хьунин себеб. Девлетлуйри инсафсузвилелди кесибар истисмар авун.

Сулак вацIал кьизгьин ягьунар кьиле фин. Инкъилабчи Омаран кьамат. Адан таьсирдик кесибрин классовый кьатIунар хцн хьун. Абур девлетлуйрин аксина сифте женгиниз кьарагьун.

Романдин къаматар, художественный такъатар ва къилин фикир.

Литературадин илим. Художественный литературадин къилин жинсер:
эпос, лирика ва драма.

Абуталиб Гяфуров. «Зи уьмуьр».

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар.

«Зи уьмуьр» эсерда шаирдин уьмуьрдин шикилар, аялрин кесиб ва гишин
яшайиш. Абурун диде-бубайри пачагьдин Россияда лукъвиле къвалахун.

Инкъилабдилаь гуьгьуьниз шаирдин уьмуьр дегиш хьун. «Зи уьмуьр»
эсердин художественный такъатар ва къилин фикир.

Предметрин арада алакьа. Тарих. Дагъустандин писателрин сад лагъай
съезд. «Дагъустандин халкъдин шаир» тивар гайи сифте шаирар.

Багдадин Митаров. «Дустариз хабар це».

Шаирдин яратмишунрин рехъ.

Шиирда чи гуьзел Ватан фашистрин чапхунчийрикай хуьзвай къегьалрин
къаматар. Чун гъалиб жедайдахъ шаирдин инанмишвал.

Шиирдин къилин фикир ва чалан такъатар.

Алава къелун патал. Муталиб Митаров. «Чехи стхадикай баллада».

VIII КЛАССДА

Гъахьун.

У111 классда хайи литературадин тарихдин курс чириз башламишзва.

Халкъдин мецин эсерар ва литература. Литература ва тарих Литература
ва илим. Милли литература вилик феий рекьер-хуьлер ва девирар.

Лезги литературадин сифте къилер.

Лезги халкъдин мифология ва динар. Мецин эсерар ва литература.

Меденият ва эдебият вилик финикай малуматар. Алпани-станда къел-кхьин
ва литература

Давдакъан яратмишунар.

Тебии илимар гегьенш хьун.

Къавкъазда ислам тестикъ хьун. Лезги литература къецепатан чӀаларал (араб, фарс ва туьрк) тесниф хьун.

Низами Генжевидин яратмишунар: «Искандер-наме», «Лейли ва Межнун» ва мсб.

Тарихдин эсерар: «Дербент-наме», «Ахцегъ-наме», «ЦӀахур-наме», «Дагъустандин тарих» ва мсб.

Алава кӀелун патал. А.Къардаш. «Низами».

XIV–XV АСИРРИН ЛИТЕРАТУРА

Куьре Мелик. «Гъамнша хьухъ вилегъ, къегъал»,
«Вун бахтунин рекъе хьухъ».

Шаирдин уьмуьрдин ва яратмишунрин рекъикай малуматар.

«Гъамиша хьухъ вилегъ, къегъал» ва «Вун бахтунин рекъе хьухъ» шиирра гележегдин несилриз насигъатар.

Шииррин туькӀуьр хьун, чӀалан такъатар ва къилин фикирар.

Литературадин илим. Лирика ва лирикадин жуьреяр.

Алава кӀелун патал. К. Мелик. Бейтер.

Миграгъ Къемер. «Кузава, лагъ, гум акъатиз».

Шаирдин уьмуьрдикай куьруь малуматар.

«Кузава, лагъ, гум акъатиз» шиирдай дагъви дишегълидин гъиссер, муьгъуьббат, къисмет акун. Шиирдин художественный къетӀенвилер ва къилин фикир.

Алава кӀелун патал. М.Къемер. «Ишехъ, Къемер, чуьнгуьрд симер».

XVII–XVIII АСИРРИН ЛИТЕРАТУРА

XVII– XVIII асирра литературада дидедин чӀалал теснифзавай эсеррин къадар артух хьун. Абура инсанпересвилин, азадвилихъ ялунин фикирар гегьенш къун. Ханариз, беглериз, истисмарчийриз акси фикирар гужлу хьун. И девирдин бажарагълу шаирар (Мазали Али, Ихрек Режеб, Къуьчхуьр Саид,

Лезги Агъмед ва мсб). Абурун насигъатдин ва лирикадин эсерра социальный терефар.

Къуьчхуьр Саид. «Агъадиз», «Мани лагъ, ашукъ!»

Шаирдин куьруь биография.

«Агъадиз», «Мани лагъ, ашукъ!» шииррин къилин фикирар. Абурун туькӀуьр хьунин къетӀенвилер.

Къ. Саидан яратмишунрин художественный къетӀенвилер, тарихдихъ галаз авай алакъа.

Алава кӀелун патал. Къ.Саид. «Алатна».

Предметрин арада алакъа. Тарих. Дагъустандин XVIII асирдин тарихдикай малуматар. ЧӀал. Къ.Саидан эсерар лезги ва урус чӀаларал сад-садав гекъигун.

Литературадин критика. Гь. Гашаров. Къуьчхуьр Саидакай.

ХІХ АСИРДИН ЛИТЕРАТУРА

ХІХ асирдин литературада халкъ азад авуниз талукъ фикирар ва гьиссер гужлу хьун.

Дагъустандин халкъари азадвал патал чӀугур женгер ва литература.

Ярагъ Мегъамед ва адан шиират: «Стхадиз», «Ахцегъ Мирзе Алидиз» ва мсб.

Мирзе Али. «Къеледай», «ЗатӀ туш».

Шаирдин куьруь биография.

Шииррин темаяр, эцигнавай, месэлаяр ва художественный къетӀенвилер.

Мирзе Али – алим.

Алава кӀелун патал. Сфи-эфенди. «Секинсуз Ярагъ Мегъамедаз», «Эренлер».

Предметрин арада алакъа. Тарих. Дагъустандин халкъари чпин азадвал патал чӀугур женгер.

Етим Эмин. «Бахтсузвал», «Къавумдиз».

Шаирдин куьруь биография.

Етим Эмин – лезгийрин XIX асирдин литературадин лап бажарагълу шаир.

Эминан лирика. Халкъдин ацукъун-къарагъун къалурзазай шиирар («Бахтсузвал», «Къавумдиз» ва мсб.). Шаирди классрин арада авай зидвилер ва женг, пачагъдин сиясатдиз акси гъерекатар къалурун.

Е.Эминан эсеррин художественный къетIенвилер: чIал халкъдиндаз мукъва хьун, шииратдин жуьрейрин девлетлувал, рифмайрин дуьзгуьнвал, шиирар къушма уьлчмедал кхьин.

Е. Эминан девирдин шаирар: Етим Мелик, Гъанидин Эмираслан ва мсб.

Алава кIелун патал. Е.Эмин. «Гъасан-эфендидиз», «Акваз кIан я».

Литературадин илим. Лирикадин жанраяр: общественно-политический, философский, муьгъуьббатдин ва маса лирика.

Предметрин арада алакъя. Искусство. Художник А. Азизова чIугунвай Етим Эминан шикилар. Скульптор Гъ. Гъайбатова теснифнавай шаирдин гуьмбет. Музыка. Лезги композиторри Е. Эминан чIалариз теснифнавай авазар.

Мазали Али. «Хандиз», «Намерддиз».

Шаирдин куьруь биография.

Шаир хандиз, адан гъахъсуз гъерекатриз акси экъечIун. Эсердин лирический игитрин къаматар. «Хандиз» шиирдин чIалан такъатар ва къилин фикир.

«Намерддиз» эсерда ахлакъдин месэла гъялун. Шаирдин намерд инсандиз гузвай къимет. Шиирдин художественный къетIенвилер.

Алава кIелун патал. М. Али. «Жемятдиз», «Фатмадиз».

Литературадин илим. Художественный къамат (чирвилер гегьеншарун).

Алкьвадар Гъасан. «Абумуслимаз кагъаз».

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар.

Шиирда 1877-йисан бунтарин вахтунда урус генералрин зулум: хуьрер чукIурун, бунтчийриз жазаяр гун. Бунтарин вахтунда къачагъри халкъ тарашун. Шиирдихъ тарихдин рекъяй авай метлеб. Художественный къетIенвилер.

Алава кIелун патал. А. Гъасан. «Азадвал». Н.Шерифов. «Гъасан-эфендидикай кьве гаф».

Ахцегъ Гъажи. «Баку», «Гуьлемет».

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар.

«Баку» шиирда капиталист шегъердин къамат. Рабочий классдин къаматдин эсерлувал. Шиирдин чIалан гуьрчегвал.

«Гуьлемет» шиирда зарафат ва хъвер. Эсердин художественный къетIенвилер.

Алава кIелун патал. А. Гъажи. «Кесибдиз».

Предметрин арада алакъа. Тарих. Алатай девирдин шаиррин эсеррай аквазвай шикилар чи йикъарив гекъигун. Дагъустандин халкъарин дуствал.

Малла Нури. «Гъурбат», «Дуьньядиз».

Шаирдин куьруь биография.

Шииррин темаяр, эцигнавай месэлаяр ва къилин фикирар.

Малла Нуридин эсеррин художественный къетIенвилер.

Литературадин илим. Философиядин лирика (чирвилер гегъеншарун).

ДАГЪУСТАНДИН ХАЛКЪАРИН ЛИТЕРАТУРА

Алатай асиррин литература.

Алатай асирра Дагъустандин халкъарин литератураяр вилик фин. Гъакъикъат дуьз къалурун ва азадвал кIан хъунин гъиссер гужлу хъун. Бажарагълу векилрин (Къ. Мирзе, М. Агъмед, И. Алигъажи ва мсб.) яратмишунрин темаяр, къилин месэлаяр ва художественный къетIенвилер.

Къалухъ Мирзе. «Хандиз жаваб».

Шаирдин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай малуматар.

Шиирда девлетлуйри уьзденрин чилер къун. Халкъдин наразивал. Девлетлуйрин гъахъсузвал ва къанихвал.

«Хандиз жаваб» шиир тесниф авуналди шаирди вич кесибрин терефдар тирди къалурун.

Шиирдин художественный такъатар ва къилин фикир.

Литературадин илим. Уьмуьрдин гьакъикъат ва художест-венный къундарма.

Мунги Агъмед. «Шаир ва фекъи».

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар.

Шаирди вичин девирдин адетар: садбур кеф-кефина, муькуьбур гишила яшамиш хьун русвагъун. Муьгъуьббатдикай чӀалар теснифзавай шаирни халкъ авамвиле хуьзвай фекъи сад-садаз къаншар эцигун.

Шиирдин къилин фикир.

Алава кӀелун патал. М. Агъмед. «Жегъил къубачивийрин мани».

Литературадин илим. Реализм.

Инхови Алигъажи. «Гишин жанавуар хьиз».

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар.

«Гишин жанавуар хьиз» шиирда дагъви лежберрин агъур яшайиш къалурун. Тухумда, хзанда агъавалзавай вагъши къанунар.

Шиирда етимрин сивихъ галайди незвай муьква-къилийрин къанихвал, инсафсузвал негъун. Бязи фекъи-фахрадиз къве чин алай суьгъбетар, гьерекатар хас тирди ачухарун.

Алава кӀелун патал. М.Алигъажи. «Камаллу мислятар».

XX АСИРДИН ЛИТЕРАТУРА

1917–1941-йисарин литература.

Октябрдин инкъилаб ва Советрин девирдин лезги литература арадал атун.

Советрин девирдин лезги литературадин бине кутур зарияр: С. Сулейман, Х. Тагъир, Н. Шерифов, А. Фетягъов, ва мсб. Абурун эсерра хайи ватан, халкъ азад хьунал шадвал авун.

Лезгийрин советрин литература цӀийи жанрайралди (гьикая, повесть, шиирралди кхьенвай роман, пьеса ва мсб.) девлетлу хьун.

Литературадин критика (Гь. Гъажибегов, М. Гъажиев ва мсб.) арадал атун.

Лезги шаирринни гьикаятчийрин эсерра колхозар тешкил хьунин тема.
Рабочий классдиз талукь эсерар.

Литературадин илим. Литературадин илим. Литературадин критика.

СтГал Сулейман. «Кафкъаз»,
«Гьарда вичикай хан ийида».

Шаирдин куьруь биография.

«Къафкъаз» шиирда девирдин шикилар гун. Шиирдин художественный кьетIенвилер ва чIалан такьатар.

С. Сулейман – насигьатдин чIаларин уstad. Сатирадин чIаларин кьетIенвилер («Гьарда вичикай хан ийида»).

Предметрин арада алакьа. Искусство. Х. Аскар-Сарыджади ва Гь. Гьайбатова теснифнавай. С. Сулейманан гуьмбетар.

Гьажибег Гьажибегов. «Адетрин кьармахра».

Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар.

«Адетрин кьармахра» пьесадин мана, кьилин фикир ва художественный кьетIенвилер. Пьесада куьгьне адетар русвагь авун.

Гь. Гьажибегов – критик ва общественный деятель.

Алава кIелун патал. Нуредин Шерифов. «Дяве кIанид амуькда тек», «Гележегдин несилриз».

Предметрин арада алакьа. Культура ва адетар. Халкьдин куьгьне ва цIийи адетар.

Алибег Фатахов. «Бубадин веси».

Заридин куьруь биография.

«Бубадин веси» гьикаяда Дадашан, Гуьлбичедин, Мегьамед-эфендидин, Жаферан ва Сеферан кьаматар. Бубадин садакьа гайила, кIвалин майишат чукIун. Дадашан хизанди чIугур азабар. Куьгьне адетриз акси женг тухунин карда гьикаядин метлеб.

Алава кIелун патал. А. Фатахов. «Газет».

Литературадин критика. А. Агъаев. Алибег Фатаховакай.

Ватандин Чехи дяведин йисарин литература.

Ватандин дяведин йисарин (1941-1945) литературадин векилар: Х. Тагъир, С. Мусайиб, А. Муталибов ва мсб. Абурун эсерра дяве негъ авун. Ватандин къагъриман рухвайринни рушарин гъиссер, руьгъ ва къаматар ачухарун.

Хуьруьг Тагъир. «Гъавадин пагъливан».

Шаирдин куьруь биография.

Х. Тагъиран яратмишунра Ватандин Чехи дяведин тема. Советрин Союздин Игит Валентин Эмироваз бахшнавай поэма. Летчик Эмирован къегъалвилин, Ватандал рикI хьунин, фашистриз акси яз тухвай женгера адан игитвилин тариф авун.

Игитдин къамат, ам ачухарнавай такъатар.

Поэмадин художественный къетIенвилер, адай шаирдин устадвал акун.

Алава кIелун патал. Х. Тагъир. «Къегъал хьухъ Ватандин!» Забит Ризванов. «Къелечидин шад югъ» повестдай чIук.

Предметрин арада алакъя. Тарих. Советрин Союздин Игитрикай суьгъбетар. Музыка. Х. Тагъиран чIалариз лезги композиторри теснифнавай авазар.

Абдул Муталибов. «Элжекар».

Шаирдин уьмуьрдин ва яратмишунрин рехъ.

«Элжекар» поэмадин тема, композиция ва чIал. Ватан хуьзвай лезги аскердин къамат.

Дяведа телеф хъайи шаиррин (С. Мусайиб, Б. Султанов ва мсб.) эсерар.

Алава кIелун патал. А. Муталибов. «Мелик бубадикай къаравилияр».

Дяведилай гуьгъуьнин йисарин литература

Зияудин Эфендиев. «ЯркIижуван руш».

Заридин уьмуьрдин ва яратмишунрин рехъ.

«Яркѣжуван руш» гыкаяда дишегълидин кысмет: виликдай ва Советрин девирда.

Гыкаядин композиция, кылин къаматар ва художественный къетѣнвилер. Чалан такъатар.

Алава кѣлун патал. З.Эфендиев. «Гъульуьн лепеяр» (повестдай чѣукар). Назир Агъмедов. «Къве рикѣин хиялар».

Заридин уьмуьрдин ва яратмишунрин рехъ.

Гыкаяда къарагъарнавай къанажагъдин важиблу месэла. Гуьлуьшанан ва

Назиман къаматар.

Гыкаядин кылин фикир ва художественный къетѣнвилер.

Предметрин арада алакъа. Культура ва адетар. Халкъдин адетар ва ацукъун-къарагъун художественный литературада.

Алава кѣлун патал. Абдул Фетягъ. «Къуншияр».

Абдуллагъ Искендеров. «Самур»

романдин 1-кѣабдай кылер.

Заридин уьмуьрдин ва яратмишунрин рехъ.

«Самур» роман – къве романдикай ва пуд кѣабдикай ибарат тарихдин чѣехи эсер.

Романдин сад лагъай кѣабда Октябрдин инкъилабдилай вилик йисара лезги халкъдин залан уьмуьр къалурун. Девлетлуйри кесибрин чилер къакъудун. Диндин векилрин гъакъсузвал. Мурсалан, Рамазанан ва Ширинан къаматар.

Романдин сюжет, композиция ва чѣал.

Предметрин арада алакъа. Тарих. Октябрдин инкъилаб хьунин себебар.

Алава кѣлун патал. Гъаким Къурбан. «Къурухчи» (повестдай чѣук).

Жамидин. «Са чѣехида авур амал», «Хзандин адет»

Шииррин мана-метлеб, абур тукълуьр хьун. Шаир нел ва квел хьуьрезватла, ачухарун. Хьуьруьнин ва русагъдин къуват.

XX асирдин литература.

Дагъустандин халкъарин литератураяр XX асирда цийи дережадиз хкаж хьун. Цийи жанрияр (поэма, повесть, роман ва мсб.) арадал атун. Эсеррин темаяр ва хкажзавай месэлаяр гегьенш хьун. Милли литературайрин бажарагълу векилрин (М. Чаринов, Х. Авшалумов, А. Сулейманов ва мсб.) эсеррин художественный къетIенвилер.

Муьгъуьдин Чаринов. «Бубадин ватан».

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар.

Шиирда лирический игитдиз бубадин ватан дериндай кIан хьун. Ватан гзаф кIандайвиляй адан тIебиатни гьакъван гуьрчег акун.

Алава кIелун патал. М. Чаринов. Муьгъуьббатдин чIалар.

Хизгил Авшалумов. «Зи душман зи къунши я».

Заридин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар.

Гьикаяда инсанрик квай чIуру хесетар: зегьмет такIан хьун, алишверишдал машгъул хьун негьун.

Гамбаранни Сары-Самадан къаматар.

Гьикаядин художественный къетIенвилер: игитди вичи-вич пислемишун, мисалар ишлемишун ва мсб. Гьикаядин кьилин фикир ачухарунин карда ягъанатдинни зарафатдин метлеб.

Литературадин илим. Хъвер, зарафат, ягъанат (чирвилер

гегьеншарун). Абдул-Вагъаб Сулейманов. «Таниш»,

«Пакаман хийрар».

Шаирдин куьруь биография.

Шииррин темаяр, кьилин фикирар ва художественный къетIенвилер.

Ватанпересвилин ва инсанпересвилин гьиссер.

Алава кIелун патал. А.-В. Сулейманов. «Жувакай», «Гъуниб».

Муаллимди ва аялри хкагъай эсерар чирун.

IX КЛАССДА

Гъахъун.

Художественный литература ва илимдин литература. Художественный литература ва искусство.

XX АСИРДИН ЛИТЕРАТУРА

1960-1985-йисарин литература.

Лезгийрин литература 1960–1985-йисара вилик фин: печат-дай акъатай чЕхи эсерар ва абура къарагъарнавай месэлаяр.

Лезги литературадиз стха халкъарин литературайрин таъсир. Урус литературадихъ галаз авай алакъаяр.

Лезги литературадин халкъчивал ва адан бажарагълу векилар (Къ. Межидов, Ш.-Э. Мурадов, А. Агъаев, З. Ризванов, А. Саидов, М. Гъажиев, И. Гъуьсейнов, Жамидин, А.Алем ва мсб.).

Лезги литературадин милли терефар. Адан эсеррай алатай ва алай девирар акун. Лезги литературади къанажагълу инсан тербияламишун.

Шагъ-Эмир Мурадов. «Рагъ», «Зул гъарай».

Шаирдин куьруь биография.

«Рагъ» – лирикадин поэма, адан композиция ва къилин фикир. Поэмадин къилерин («Рагъ алукуьун», «Рагъ кьун» ва мсб.) мана, художественный къетIенвилер ва вири эсердин къилин фикир ачухарунин карда метлеб.

«Зул гъарай» поэмада тIебиатдин ва зегъметдин шикилар. Зегъметчи инсанрин къаматар.

Алава кIелун патал. Ш.-Э.Мурадов. «Вуч кими я?», «Ашукъ я», «Сулейманан уьмуьрдикай».

Предметрин арада алакъа. Музыка. Ш.-Э. Мурадован чIалариз лезги композиторри теснифнавай манияр.

Литературадин илим. Аллитерация ва антитеза.

Къбияс Межидов. «Дагълар юзазва» повестдай чӀукар.
 Заридин куьруь биография.
 Къ.Межидов - тӀебиатдикай кхьенвай эсеррин устад.
 «Дагълар юзазва» повестдин тема ва къилин месэла. Саламатан къамат, ам
 кирамди ачухарнавай къайда. ЧӀалан такъатар.
 Литературадин илим. Повесть (чирвилер
 гегьеншарун).

Агъед Агъаев. «Лезгияр» романдай чӀукар.
 Заридин куьруь биография.

Романда 50–60-йисара лезги халкъдин уьмуьр къалурун. Къилин игитрин
 (Шагьмарданов, Мусаев, Нигер, Шапери) къаматар. Гъялзавай месэляяр.
 Романдин къилин фикир ва художественный къетӀенвилер.

А. Агъаев – критик ва алим.
 Литературадин илим. Художественный эсердин чӀал (чирвилер
 гегьеншарун). Роман. Литературадин тип ва умуми къамат.

Алирза Саидов. «Уста Идрис» поэмадай чӀук.
 Шаирдин куьруь биография.
 Поэмадин къилин фикир. Уста Идрисан къамат. Поэма тукӀуьр хьунин
 къетӀенвилер. ЧӀалан такъатар. Ритмдин ва рифмдин къетӀенвилер.
 Алава кӀелун патал. А.Саидов. «Дидедин къисас», «Рекъера».
 Литературадин илим. Поэмайрин жуьреяр.
 Литературадин критика. Гь. Гашаров Алирза Саидовакай.

Межид Гъажиев. «Ирид къаш» повестдай чӀукар.
 Заридин куьруь биография.
 Повестдин метлеб. Гитлеран чапхунчийрихъ галаз дяведа советрин
 халкъарин садвал, дуствал. Тамаман къамат. Повестдин художественный
 къетӀенвилер.

Байрам Салимов. «РикӀикай риваят».

Шаирдин яратмишунрин рехъ.

«Рикликай риваят» ва «Бармакдикай риваят» эсеррин кылин фикирар ва художественный кьетГенвилер. Дагъустандин тарихдихъ галаз алакьада хьун.

Алава келун патал. Б.Салимов. «Манидикай риваят», «Бармакдикай риваят». Къ. Къелентеров. Сатирадин чалар.

Предметрин арада алакьа. Музыка. Лезги композиторри Б. Салимован чалариз теснифнавай авазар.

Асеф Мегьман. «Ватан я зи».

Шаирдин яратмишунрин рекъ.

А.Мегьман гъезелар: абурун мана-метлеб, художественный кетГенвилер.

А.Мегьман – композитор.

Литературадин илим. Гъезел.

Абдулбари Магьмудов. «Веси» повестдай чукар.

Заридин яратмишунрин рехъ.

«Веси» повестдин тема, сюжет ва кылин игитар. Сайдумованни Камалован къаматар.

Къаридин веси. Милициядин къуллугъчийрин секинсуз зегьмет. Повестдин чал. Эсердин кылин мана ачухарунин карда диалогрин метлеб.

Литературадин илим. Гьикаятдин эсерар (чирвилер гегьеншарун).

Предметрин арада алакьа. Культура ва адетар. Бубайрин весияр ва абурун метлеб.

Ибрагьим Гьуьсейнов. «Къванер».

Шаирдин яратмишунрикай малуматар.

Ватандин Чехн дяведин йисара халкъдин ватанпересвал. Селиман къамат. Поэмадин кылин фикир ачухарун патал къванерин метлеб. Фашистрин жасусдин фикир кылиз акъат тавун.

Поэмадин тукьлуьр хьун, чалан такьатар.

Литературадин илим. Шииратдин эсерар. (Чирвилер гегьеншарун).

Жамидин. «Куьмекда чна», «Валай кІани дуст авач»,
«Тарифри алдатмишна».

Шаирдин яратмишунрикай малуматар.

«Куьмекда чна», «Валай кІани дуст авач», «Тарифри алдатмишна» шиирра зарафатдин ва ягъанатдин куьмекдалди куьгъне адетар, инсанрик квай чІуру хесетар негъ авун.

Жамидинан эсеррин художественный кьетІенвилер.

Алава кІелун патал. Жамидин. «Адет ава дагълара».

Литература илим. Хъвер, зарафат, ягъанат. (Чирвилер
гьекикарун). Азиз Алем. «Суйгъуьрдин ялав».
«Рекьикай поэма».

Шаирдин яратмишунрин малуматар.

«Суйгъуьрдин ялав» шиирда шаирдиз экуь дуйнья сад ийизвай ва вири эллер шад ийизвай дуствилин ялав кІан хъун.

«Рекьикай поэма» эсерда шаирдин веревирдер. Шиирдин къурулуш ва чІалан такьатар.

А. Алеман шииратдин художественный кьетІенвилер. Цийи жанраяр, жанрайрин жуьреяр.

Литературадин илим. Памфлет, сайта, сюжет, триолет.

Алава кІелун патал. А.Алем. «Самур вацІ», «Вахтунин гуьзгуь».

Гьаким Къурбан. «Ракъинин муг» романдай чІукар.

Заридин яратмишунрин рехъ.

«Ракъинин муг» роман-трилогиядин сад лагъай ктабдин тема – лезги халкъди азадвал патал асирралди женг чІугун.

Романдин кылин игит Сфи-эфенди суйргуьндай хтун. Адан кьамат. Жемьатднн гьал-агьвал ва ацукьун-къарагъун. Сфи-эфендиди хуьре медреса ачухун.

Романдин кылин фикир, композиция, художественный кьетІенвилер ва чІал.

Литературадин илим. Роман ва романрин жуъреяр.

Алава келун патал. Фейруз Бедалов. «Миф» романдай чукар.

Предметрин арада алакъя. Тарих. XIX асирдин эхирда Дагъустандин хуърерин гял; лезги фяле синиф арадал атун.

Ханбиче Хаметова. «СтIал ва къван» поэмадай чукар.

Шаирдин яратмишунрикай малуматар.

«СтIал ва къван» поэмадин кылин къаматар. Поэмадин кылин фикир ачухарунин карда художественный такъатрин метлеб.

Х. Хаметовадин муьгъуьббатдин лирика.

Алава келун патал. Х.Хаметова. «Туракъ гъетерин марф». Седакьет Керимова. «Жуванбуруз чар». Саират. Рубаияр.

Предметрин арада алакъя. Музыка. Лезги композиторри Х. Хаметовадин чIалариз теснифнавай авазар.

Арбен Къардаш. «Халкъдин чин», «Алпан».

Заридин уьмуьрдин рекъикай малуматар.

«Халкъдин чин» шиирда хайи халкъдин къадар-къисметдикай шаирдин фикирар.

«Алпан» шиирда халкъдин къисметдикай фикирар.

Шииррин художественный такъатар.

Алава келун патал. А. Къардаш. «Юнгъва», «Гъайванхана», «Уьмуьрдин чар». Муьзеффер Меликмамедов. Ватандикай шиирар.

ДАГЪУСТАНДИН ХАЛКЪАРИН ЛИТЕРАТУРА

XX асирдин 2-паюна Дагъустандин халкъарин литератураяр мадни вилик фин ва девлетлу хьун. Милли литературайрин бажарагълу векилрин (Р. Гьамзатов, А. Абу-Бакар, М. Атабаев, М.-З. Аминов, Ф. Бахтиев, С. Увайсов ва мсб.) эсеррин художественный къетIенвилер.

Расул Гьамзатов. «Эхиримжи кьимет».

Шаирдин куьруь биография.

«Эхиримжи къимет» поэмада инсанрин къисметар ва къаматар.

Поэмадин къетIенвал. ва тахсирлувал къаматрин фикир, къилин Поэмадин композиция ва ЧIал.

Предметрин арада алакъа. Искусство. Р. Гъамзатован эсерар сегънеда.

Предметрин арада алакъа. Искусство. «Дагъви дишегъли» балет. «Чи Расул» документрал бинелу фильм. ЧIал. Р. Гъамзатован эсерар лезги ва урус чIаларал сад-садав гекъигун.

МутIалиб Митаров. «Устад» поэмадай чIукар.

Шаирдин уьмуьрдикайни яратмишунрикай малуматар.

«Устад» поэмада дагъви дишегълийрин зегъмет, халичаяр хрунин карда абурун устадвал, халкъдин тарихдихъ галаз алакъа.

Перидин къамат. Ада халкъдин чешнейрик вичин пай кутун, абурун гуьзелвал, рангарин девлетлувал хкажун. Адет хъанвай рекъер, амалар туна, вичин жнгъирар, къетIенвилер жагъурун.

Поэмада тебиатдин шикилар, къилин игитдин къамат ачухарунин карда абурун метлеб.

ЧIалан къешенгвал, художественный такъатрин девлетлувал.

«Устад» поэмадин къилин фикир. Халкъдин милли искусство хуьниз, ам давамар авуниз ва артмишуниз эвер гун.

Предметрин арада алакъа. Искусство. Лезгийрин халичаяр ва Испикрин къапар.

Агъмедхан Абу-Бакар. «Даргийрин рушар» повестдай чIукар.

Заридин уьмуьрдинни яратмишунрин рехъ.

Повестда дарги рушарин къаматар: Насибатан, Ашурадин, Къистаманан... мураддин михъивал; агалкъунралди кIелун, вири четинвилерай экъечIун; хайи халкъдиз хийир гуз алахъун.

Советрин девирда дагъви рушаривай чпин къисметар рикIиз кIанивал гъялиз хъун.

Повестда советрин гъакъикъатдин шикилар, эсердин художественный къетIенвилер ва къилин фикир.

Предметрин арада алакъа. Кино. А. Абу-Бакар. «Цифер цавалай алатзава», «Адам ва Гъава».

Литературадин илим. Художественный эсердин кIалуб (чирвилер гегъеншарун).

Сугъури Увайсов. «Инсан». «Девлет». «Раб».

Шаирдин куьруь биография.

С. Увайсован шииррин мана, къилин фикирар ва художественный къетIенвилер.

Алава кIелун патал. Адам Адамов. «Зи девлет», «Сулейман», «Улучара».

Къхинрин кIвалах.

Феликс Бахшиев. «ЦIай къун» повестдай чIукар.

Писателдин яратмишунрин рехъ.

«ЦIай къун» повестда чи девирдин инсанрин къанажагълу ва фендигар гьерекатар, ниятар ва гьиссер. Къилин игит Амалбеган къамат.

Повестдин къилин фикир ва художественный къетIенвилер.

Литературадин илим. Шиират, гъикаят, драма (чирвилер гегъеншарун).

Алай девирдин шиират

Алай девирдин лезги шиират, адан тематика ва проблематика. Ватандиз ва халкъдиз вафалувал, инсанпересвал ва ватанпересвал. Дяведиз аксивал.

Алай девирдин шииратдин векилар (С.Мислимат, Б. Салимов, И. Гъуьсейнов, А. Рашидов, Ж. Мурадалиев, С. Саидгъасанов, А. Алем, Х. Хаметова, М. Жалилов, М. Меликмамедов, М.Алимов, Абд. Исмаилов, П. Фатуллаева, Ф. Нагъиев, С. Керимова, З. Къафланов, А. Камилов, Ш. Шабатов, А. Къардаш, Саират, М. Бабаханов ва мсб.) ва абурун къилин эсерар.

Жанрайрин жигъетдай алай девирдин шииратдин жуьреба-жуьревал ва девлетлувал, цIийи жанрар (баллада, сонет, триолет ва мсб.) тестикъ хьун.

Хъвер, зарафат ва ягъанат. Абуру уьмуьрдин кимивилер русвагъ хун ва цийикIа туьхкIуьр хыйиз куьмек гун.

Алай девирдин гыкаят

Алай девирдин лезги гыкаятдин тематика ва проблематика. Ватандиз ва халкъдиз вафалувал. Инсанпересвилин ва ватанпересвилин гыссер.

Алай девирдин гыкаятдин векилар (А. Магъмудов, Н. Мирзоев, К. Казимов, Гь. Къурбан, Н. Шихнабиев, Ф. Бедалов, М. Ведих, М. Садикъ ва мсб.) ва абурун эсерин жуьреба-жуьревал. Лезги гыкаятда повестди ва романди мягкем чка къун.

Алай девирдин драматургия

Алай девирдин лезги драматургия, адан тематика ва кылин месэлаяр.

Драматургиядин векилар (Б. Багъишев, А. Магъмудов, И. Гьуьсейнов, Ж. Мурадалиев, Абд. Исмаилов, Ф. Бедалов ва мсб.) ва абурун кылин эсерар.

Муаллимди ва аялри хкягъай эсерар чирун.

2) Аялрин гьерекатар

У-Х1 классра кIелзавай аялри хайи литературадин тарсара тамамарна кIанзавай кIвалахрик ихьтин гьерекатар акатзава:

- муаллимдиз дикъетдивди яб гун ва цIийи-цIийи чирвилер къачун;
- устадаказ кIелиз ва кхъиз чирун;
- литературадин темайрай хурун ва кхьинрин кIвалахар (изложение, сочинение, гыкая, рецензия, доклад, реферат ва мсб.) тамамарун;
- программадилай къерехдай тир чирвилер къачун.

Абур муаллимди фагъмда, планламишда ва гьар са классда кыле тухуз зегъмет чIугвада.

Хайи литература чирзавай тарсара аялдив вири жуьре гьерекаатар: познавательный, коммуникативный, регулятивный ва мсб. (чирвилер къачудай, чирвилер сад-садахъ галаз алакьалу ийидай, гьавурда акьадай ва я твадай ва мсб.) гьерекаатар кьиле тухуз тада. Нетижата аялрилай ихьтин кIвалахар:

- жуван ватандин, халкъдин тарихдихъ, чIалахъ, культурадихъ, литературадихъ ва искусстводихъ галаз мукьувай таниш жез, абурал дамахиз;

- кIелай эсердин игитдин кьисметдиз, алакьунриз, къаматдиз фикир гуз ва кьимет гуз;

- эсердин игитрин амалриз, ахлакъдиз, гьерекаатриз фикир гуз, абур халкъдин культурадив гекьигиз;

- жув эсердин игитрив гекьигиз, абурун чкадал вичи вуч ийидайтIа тайнариз, жуван дережа хкажиз;

- эсердин тема, важиблу месэла, сюжет ва композиция тайнариз;

- вичин фикирар дуьз цIарцIе тваз, ачухдаказ лугьуз ва кхьиз алакьун лазим я.

У классда хайи литературадай тухудай мецин ва кхьинрин кIвалахар

Таниш текстер (художественный эсеррин, газетрин ва илимдикай асантдиз кхьенвайбур) ван акьудна, устадвилелди ва зарбдиз кIелун.

Хуралай чирнавай художественный текстер ва я абурун чIукар устаддиз кIелун.

ГьвечIи эпический эсердин ва я адан чIукунин мана суьгьбет (хуралай ва кхьена) авун. Суьгьбетдик, изложенидик шикил чIугунин элементар кутун.

КIелай эсердай сочинение (гьарда жуван фикирар) туькIуьрун (хуралай ва кхьена): суалриз гегьенш жавабар гун ва литературадин игитрикай суьгьбет авун.

Гафарин куьмекдалди хуралай шикил чIугун. Махар, къаравилияр, мисалар, мискIалар ва маса куьруь-куьруь эсерар теснифун.

Келай литературадин эсердикай, килигай шикилдикай, кинофильмдикай ва телепередачадикай фикирар лугьун, абуруз кьиметар гун.

Предметрин арада алакьа. Лезги чІал. Гьикая авун, шикил чІугун, фикирар лугьун. Простой план. Изложение. Сочинение.

У1 классда хайи литературадай тухудай мецин ва кхьинрин кІвалахар

Художественный, илимдин ва газетрин текстер, абурун чІукар, гьам хуралай чирнавайбурни, ачухдиз, устадвилелди кІелун.

Шикил чІугуннн элементар квай ва я квачир эпический гьвечІи эсердин мана суьгьбет (куьруьз, галай-галайвал) авун ва адай изложение кхьин.

КІелзавай эсердикай жуван фикирар лугьун (хуралай ва кхьена), яни сочинение кхьин, суалриз тамам жавабар гун ва литературадин игитрикай суьгьбетун.

ГьвечІи эпический эсердин ва я чІукунин, хрестоматиядай кьачунвай текстинин план туькІуьрун.

Гафарин куьмекдалди шикил чІугун. Гьикая теснифун. Мах, басня ва я гьикая ссгьнеламишун.

Келай литературадин эсердикай, художникди чІугунвай шикилдикай, килигай кинофильмдикай ва я телепередачадикай фикирар (хуралай ва кхьена) лугьун, абуруз кьиметар гун, эсердин игитар ва гьерекатар вичиз бегенмиш яни, тушни ачухарун.

Предметрин арада алакьа. Лезги чІал. Изложение ва сочинение патал куьруь ва яргъи планар туькІуьрун, герек материалар кьайдадиз гьун, чІалан тарсара кьачур чирвилер, вердишвилер рикІел хкун.

VII классда хайи литературадай тухудай мецин ва кхьинрин кІвалахар

Художественный, илимдин ва газетрин текстер ван акьудна, зарбдиз кІелун.
Художественный эсерар ва я абурун чІукар устадвилелди кІелун.

Эпический эсер ва я адан члук куьрелди суьгьбетун ва адай изложение кхьин.

Келзавай эсердикай жуван фикир-сочинение теснифун (хуралай) ва кхьин: суалриз тамам жавабар гун ва литературадин игитрин характеристикаяр туьклуьрун.

Гафарин куьмекдалди шикил члугун.

Художественный эсерар сегьнеламишун.

Эпический эсер ва адан члук суьгьбетун патал план туьклуьрун.

Хуси суьгьбетдин (фикиррин) план туьклуьрун.

Келай литературадин эсеррикай, килигай шикилрикай, кинофильмдикай ва я телепередачадикай, ана кьиле физвай гьерекатар ва игитар вичиз бегенмиш яни, тушни кьалурна, фикирар кхьин ва кьиметар гун.

Предметрин арада алакьа. Лезги члал. Сочиненийрин жуьреяр. Зегьметдин темадай изложенияр.

VIII классда хайи литературадай тухудай

медин ва кхьинрин кIвалахар

Художественный, илимдин ва газетрин текстер ван акьудна, зарбдиз кIелун.

Художественный эсерар, гьа гьисабдай яз драмадин эсерарни, ачухдиз, атлуз- атлуз кIелун.

ГьвечIи эпический эсеррин ва я абурун члукарин мана суьгьбетун ва изложение кхьин.

Гафарин куьмекдалди шикил члугун, художественный эсердай сценарий кхьин.

Келай эсердай сочинение теснифун (хуралай ва кхьена); эсердин игитдин характеристика туьклуьрун, суалриз гегьенш жавабар гун.

Хуси фикиррин, жавабдин план туьклуьрун.

Келай литературадин эсердикай, килигай кинофильмдикай ва я телепередачадикай хуси фикирар лугьун, кьимет гун (хуралай ва кхьена). Эсердин вакьияяр ва игитар вичиз бегенмиш яни, тушни ачухарун.

Предметрин арада алакъя. Лезги чIал. Куьруь ва тамам изложенияр кхьин; чкадикай, тарихдин ва культурадин гуьмбетрикай суьгьбетзавай сочиненияр теснифун; ватанпересвиликай ва ахлакьдикай вичин фикирар лугъузвай сочиненияр кхьин; кIелай ва я ван хьайи дуьшуьшдикай сочинение- гьикая теснифун.

IX классда хайи литературадай тухудай мецин ва кхьинрин кIвалахар

Художественный, илимдин ва газетрин текстер ачухдиз устадвилелди кIелун.

Жувн суьгьетдин плн туькIуьрун ва кхьин.

Эпический эсер куьрелди суьгьбетун ва адай анализдин элементар квай изложение кхьин.

КIелзавай эсердикай жуван фикир-сочинение теснифун (важиблу месэляяр квай) ва кхьин. Суалриз тамам жавабар гун ва литературадин игитрин (кьилди- кьилди ва виридаз санлай) характеристикаяр гун.

Общественно-политический в литературадинни критикадин макъалайрин паланар (тезисар) кхьин ва абур кхьиз алахьун.

Художественный эсерар сегьнеламишун.

КIелай литературадин эсеррикай, килигай шикилрикай, кинофильмдикай ва я телепередачадикай, ана кьиле физвай гьерекатар ва игитар вичиз бегенмиш яни, тушни кьалурна, фикирар (рецензия) кхьин ва кьиметар гун. Ам литературадин кIватIал гьалун ва райондин газетдиз ракъурун.

Предметрин арада алакъя. Лезги чIал. Öffentlich-politический ва ахлакьдин темайриз талукь сад-кьве ктабдикай жуван фикирар лугъун ва докладар, рефератар кхьин.

ва вердишвилерин дережа

Аялри клелунин йисуз У-1X классра хайи ва Дагъустандин литературайрай къазанмишдай агалкъунар: чирвилер, алакъунар ва вердишвилер вилик амаз планламишда. Абур пуд чкадал пайда: аялдинбур, предметдинбур ва метапредметдинбур.

Аялди къазанмишдай агалкъунар яз гъисабда: ч1ал инсаният рахазвай, алакълу ийизвай зурба алат яз гъиссун; художественный литература ч1алан девлелувал, устадвал, гуьзелвал, яни искусство, яз гъиссун; ч1ал ва литература халкъдин девлет, милли культура яз гъисабун; ч1алан чешнейриз яб гана, жуван рахунриз къимет гуз алакълун.

Предмет (Лезги литература ва Дагъустандин литература) чирна, къазанмишзавай агалкъунрик акатзава: хайи литертурадин ч1алан (рахунрин, лексикадин, грамматикадин ва кхьинрин) ва гуььрметдалди рахадай уьлчмеяр чир хьун; ч1алан сесер ва паяр чара ийиз, сад-садав гекъигиз, нетижа хкудиз хьун; кхъейди ахтармишиз алакълун; грамматикадин, орфографиядин ва пунктуациядин къайдаяр кхьинра ишлемишиз алакълун; жуван гьерекатрал вил алаз хьун.

Метапредметдин жигъедай къазанмишдай агалкъунар яз гъисабда: маса чешмейрай ц1ийи чирвилер, малуматар жагъурун; юлдашрихъ галаз, марекатра дуьз алакълар кут1унун патал ч1алан кутугай такъадар (гафар, ибараяр, ранг ядай гафар, мисалар ва мсб.) ишлемишун; жуван фкирар мадни ачухдаказ, метлеблудаказ ва дериндай лугъуз алахълун; суалар вугуз ва ц1ийи чирвилер къачуз алакълун.

Аялриз сифтегъан классра литературадикай хъанвай чирвилер У-1Х классра къачудай чирвилерихъ, У-1Х классра милли литературадай къачузвай чирвилер урус литературадай гузвай чирвилерихъ галаз алакъалу ийида. У-1Х классра хайи литературадин тарсара муаллимди, Образованидин программадин истемишун яз, ихътин са жерге месэлаяр гъялда:

- аялри милли литература, жуван халкъдин руьгъдин ва культурадин къиметлу ивир яз, чирун;
- милли литература ч1алан устадвал яз къабулун;
- литературадин гъар са эсер, эвел-эхир авай тамам, метлеблу, к1елзавайдаз чирвилер ва тербия гузвай ярамишун яз, к1елун ва рик1ел хуьн;
- литературадин илимдин малуматри эсерар дериндай к1елиз ва чириз куьмек гузвайди аннамишун;
- алава чирвилер къачун патал аялрив литературадин илимдин ктабар,ТСО-дин тадаракар ва Интернет ишлемишиз тун.

У классда

У классда аялри къачун лазим тир чирвилер,

алакъунар ва вердишвилер

К1елзавайбуруз чир хъун лазим я:

- к1елай эсерин сюжет, иштиракзавай ксар (игитар) ва абурун алакъа;
- литературадин илимдикай чирай малуматар (композиция, завязка, кульминация, развязка ва мсб_
- халкъдин ва литературадин махарин арада авай тафават;
- програмади хуралай чирун истемишзавай текстер.

Келзавайбурулай алакьун лазим я:

- келай ва чирай эсер вакъиайриз, чукарриз паюн;
- келзавай эсердин вакъиайрин арада авай вахтунин ва себебринни нетижайрин алакъяр тайинарун;
- келзавай эсердин текстинай гекъигунар, эпитетар, метафораяр ва маса ранг ядай гафар жагъурун, предложенида абурун метлеб ачухарун;
- эсердин игитдин характеристика тукъурун;
- художественный, илимдин асанта ва газетрин таниш текстер дуьздаказ ва зарбдиз келун;
- хуралай чирнавай художественный эсерар устадвилелди келун;
- гъвечли эпический эсердай ва я эпический эсердин чукунай изложение (хуралай ва кхьена) теснифун;
- литературадин эсердин игитдикай хуралай ва кхьена сугъбетун;
- гъвечли эпический эсердин ва я эпический эсердин чукунин план тукъурун;
- келнавай литературадин эсердикай, искусстводин килигай эсердикай фикирар лугъун ва кьиметар гун;
- литературадин учебник-хрестоматияда ва келай ктабра ганвай малуматрикай, кьейдерикай ва алавайрикай менфят къачун.

У1 классда

VI классда аялри лезги ва Дагъустандин литературайрай са жерге чирвилер, алакьунар ва вердишвилер къачун ва келунин йисан эхирда агъадихъ галай тапшуругъар тамамариз алакьун лазим я.

Келзавайбуруз чир хьун лазим я:

- келай эсеррин тварар ва авторар;
- келай эсеррин гьерекатринни (сюжетдин) игитрин алакъяр;

- литературадин илимдикай чирай малуматар (литературадин игит, игитдин кьамат, рахунар ва мсб.);
- программади хуралай чирун истемишзавай эсерар.

Келзавайбурулай алакьун лазим я:

I.

- писателди гафарин куьмекдалди чӀугунвай шикилар хиялдиз гьун;
- келзавай эсердин вакъияяр, чӀукар ва я паяр чара авун;
- келзавай эсердин вакъияйрин арада авай вахтунин, себебринни нетижайрин алакьяр тайинарун;
- келзавай эсердай художественный такьатар жагьурун ва абурун метлеб ачухарун;
- келзавай эсердин кьилин игитдиз, адан амалар ва гьерекатар фикирда кьуна, характеристика гун.

II.

- художественный, илимдин асант ва газетрин текстер дуьздаказ, зарбдиз келун;
- гьвечӀи эпический эсерар ва я чӀукар куьрелди хуралай суьгьбет авун, абурай изложенияр кхьин;
- келай эсердай хурун ва кхьинрин сочинение теснифун, адакай жуван фикирар лугьун, суалриз тамам жавабар гун, игитрикай суьгьбетун;
- эпический эсердин ва я адан чӀукунин план туькӀуьрун;
- келай литературадин эсердикай ва килигай искусстводин маса эсеррикай фикирар лугьун, абуруз кьиметар гун, вакъияяр ва игитар бегенмиш яни ва я тушни кьейдун.

У11 классда

VII классда аялри кьачун лазим тир чирвилер,
алакьунар ва вердишвилер

Келзавай аялриз чир хьун лазим я:

- келай эсеррин авторар, мана ва кьилин фикир;
- келай эпический эсеррин вакъияяр (сюжет), игитар ва абурун арада авай алакъяяр;
- келай эсеррин композицийрин кьетленвилер;
- литературадин илимдикай чир хьанвай малуматар (композиция, сюжет, члалан такъатар, ранг ядай гафар ва мсб.);
- программади хуралай чирун истемишзавай эсерар.

Келзавай аялрилай алакьун лазим я:

I.

- зариди гафарин куьмекдалди члугунвай шикилар хиялдиз гьун;
- келзавай эсердин важиблу вакъияяр, гьерекатар чара авун;
- келзавай эсердин композиция, адан паяр ачухарун;
- келзавай эсерда ранг ядай гафарин метлеб тайинарун;
- проблемный суалрин куьмекдалди эсердин игитдин характеристика гун;
- келзавай эсердин игитар сад-садав гекъигун, автордиз абурухъ авай майилар тайинарун;
- эпосдин ва лирикадин эсерар сад-садавай чара авун;

II.

- художественный, илимдин ва газетрин текстер дуьздаказ, зарбдиз келун;
- художественный эсерар устадвилелди келун;
- эпический эсерар ва абурун члукар куьрелди суьгьбетун ва абурай изложение кхьин;
- келзавай эсеррикай жуван фикирар лугьун ва сочинение кхьин: суалриз тамам жавабар гун ва эсердин игитрин (кьилди-кьилди ва сад-садав гекъигна) характеристикаяр туьклуьрун;
- эпический эсердин ва я адан члукунин план туьклуьрун;

- хсуси фикиррин, суьгьбетдин план туькӀуьрун ва кхьин;
- кӀелай литературадин эсеррикай, шикилрикай ва я кинофильмайкай жуван фикирар лугьун (кхьин) ва кьиметар гун, абур вичиз бегенмиш яни, тушни кьейдун;

III.

- литературадин хрестоматияда ва кӀелай ктабра ганвай артухан баянрикай, малуматрикай ва кьейдерикай менфят кьачу.

У111 классда

VIII классда аялри кьачун лазим тир чирвилер,
алакьунар ва вердишвилер.

КӀелзавай аялриз чир хьун лазим я:

- кӀелай эсеррин тӀварар, авторар, мана-метлеб;
- кӀелай эсеррин кьилин темаяр ва туькӀуьр хьунин (композициядин) кьетӀенвилер;
- кӀелай эсеррин вакьийрин (сюжетдин) ва игитрин алакьаяр;
- эпосдин лирикадин ва драмадин эсерриз хас кьетӀенвилер;
- литературадин илимдикай чирай малуматар (критика, библиография, литературадин илим ва мсб.);
- программади хуралай чирун истемишзавай текстер.

КӀелзавай аялрилай алакьун лазим я:

I.

- писателди художественный эсерда ганвай шикилар хиялдиз гьун;
- художественный литературадин эсерар илимдин ва публицистикадин (журналринни газетрин) эсеррикай чара авун;
- кӀелай эсерда сюжетдин, композициядин ва абурун элементрин, ранг ядай гафарин метлеб тайинарун;
- проблемный суалрин куьмекдалди кӀелай эсердин игитдиз характеристика гун;

– автордин рафтарвал тайинарун патал кЈелзавай эсердин игитар сад-садав

гекъигун;

– эпосдин, лирикадин, лирикадинни эпосдин ва драмадин эсерар сад-садавай чара авун;

II.

– художественный, илимдин ва публицистикадин текстер дуъздаказ, зарбдиз ва ван акъудна кЈелун;

– художественный эсерар ачухдиз кЈелун;

– эпический эсер ва я адан чЈук суъгъбет авун, адай изложение кхьин;

– кЈелай эсердикай жуван фикирар – сочинение теснифун ва, сад-садав гекъигна, характеристика туъкЈуърун;

– эпический эсердин ва я адан чЈукунин план туъкЈуърун;

– хсуси фикирин план туъкЈуърун ва кхьин;

– вичи-вичиз кЈелай эсердикай жуван фикирар лугъун ва кхьин, адаз къимет гун; эсердин вакъияяр ва игитар жуваз хуш яни, тушни ачухарун;

– литературадин хрестоматияда ва кЈелай ктабра ганвай къейдерикай, малуматрикай, алавайрикай менфят къачун;

– мектебар патал акъуднавай илимдин ктабра авай малуматар, литературадин илимдин семинар ишлемишун.

IX классда

IX классда аялри къачун лазим тир чирвилер, алакъунар ва вердишвилер.

КЈелзавай аялриз чир хъун лазим я:

– алатай асирра Дагъустанда илим ва культура вилик феи гьалдикай малуматар;

– кЈелай эсерин килин метлеб;

– зарийрин умуърдикай важибду малуматар;

– кЈелай эсердай аквазвай девирдин къетЈен лишанар;

- келай эсердин кетленвилер ва кьаматар (жанр, сюжет, композициядин, игитдин кьамат, члалан кетленвилер ва мсб.);
- келай эсерда иштиракзавай ксарин характерар, абурун метлеб;
- келай эсердин жанрайрин кетленвилер;
- программада хуралай чирун истемишзавай текстер.

Келзавайбурулай алакьун лазим я:

I.

- писателди вичин эсерра члугунвай шикилар хиялдиз гьун;
- мана-метлеб ва художественный кетленвилер фикирда кьуна, эсер анализ авун;
- келай эсер литературадин гьи жинсиник (эпос, лирика, драма) акатзаватла, тайинарун;
- эсерда кьарагъарнавай килин месэлаяр тайинарун;
- эсерда сюжетдин ва композициядин элементрин, кьаматрин ва ранг ядай гафарин метлеб тайинарун;
- эсердин мана-метлеб ачухарунин карда игитдин роль ва авторди игитдиз гузвай кьимет тайинарун;
- эсердикай ва игитдикай жуван фикирар тестикьарун.

II.

- художественный, общественно-политический ва литературадинни критикадин текстер зарбдиз келун;
- художественный эсерар ачухдиз, устадвилелди келун;
- жуван суьгьбетдин план туьклуьрун;
- келай эсердикай жуван фикирар лагьанвай, игитрин кьилди-кьилди, виридан санлай ва сад-садав гекьигнавай характеристикаяр ганвай сочиенияр туьклуьрун ва кхьин;
- общественно-политический ва литературадин критикадин макъалайрай конспектар, тезисар ва планар туьклуьрун;

– литературадин темадай (кѳабдай ва я макъаладай) доклад ва я реферат гъазурун;

– кѳелай кѳабдиз, килигай кинофильмдиз, телепередачадиз ва тамашадиз рецензия кхьин ва я къимет гун.

11. ОБРАЗОВАНИЕ ТЕШКИЛДАЙ РЕКЪЕР

1) Образование гудай темайрин план

Агъадихъ У-1Х классар патал ганвай планар, лезги ва урус кѳвенкѳвечи мектебрин тежриба ва илимдинни методикадин агалкъунар фикирда къуна, туйкѳурнава.

Теклифзавай планрик муаллимди, гъелбетда, са жерге цѳийивилер ва дегишвилер кухтада: зарийрин уьмуьрдикай ва яратмишунрикай малуматар, литературадин илимдикай чирвилер, алава кѳелдай эсерар ва предметрин арада авай алакъаяр. Абур 2012-йисуз басмадай акъатнавай «Лезги ва Дагъустандин литературайрин программаяр» ва чи гъиле авай программаярин сад лагъай кыле къалурнава. Гъакѳни пландик, гъар са классда кѳелзавай аялрин чирвилерин дережа ва маса къетѳенвилер фикирда аваз, лазим тир дегишвилер кутунва.

Тарсарин темайрин планар туйкѳурдайла, муаллимди и программадин вилик квай ва гуьгъуьна авай месэлаяр, илимдинни методикадин литература, алай девирдин истемишунар ва жува тарс гузвай аялрин къеѳенвилер фикирда къада.

Агъадихъ галай планра 2-3 ва мадни гзаф сятер ганвай темаяр санал

къалурнава, абур муаллимди вичин планра къилди-къилди тарсариз пайда.

У классда

Учебный планди У классда хайи литература чирун патал гъафтеда 2 сят,

кѳелунин йиса 68 сят чара авунва, абур тахминан икѳ пайиз жеда:

эсерар кѳелуниз - 50 сят;

чѳалгегъеншардай кѳвалахдиз - 10 сят;

классдилай къеце клелай эсеррай тарс - 8 сят.

.....				
№№ :	Тарсунин тема	: Тарсунин	: Аялрин	: Ахтарми
	: (гъар са нумрадиз	: жуьре	: гъерека	: дай жуьре
	: 1 сят гуда)	:	: тар	:
.....				
1 :	Художественный лите-	: сугьбет	: чирвилер	: суалар
	: литература	:	: къачун	: ц1ийи
	:	:	:	: чирви-
	:	:	:	: лер
2-3 :	«Пачагъ хъайи яц» мах	: клелун ва	: устадда-	: --/--
	:	: сугьбетун	: каз клелун:	: --/--
	:	:	:	: вердиш-
	:	:	:	: вилер
4-5 :	«Вафалу дустар»	: --/--	: --/--	: --/--
	: Махар, махарин жуь-	: чирун	: --/--	: кхьин
	: реяр	:	:	: чирви-
	:	:	:	: леер
6 :	Кхьинрин клвалах	: кхьин	:	: --/--
7 :	«Вишришар»	: клелун	: уст. клелун:	: суалар
	: Къаравили	: чирун	: рик1ел хуьн:	: чирун
8 :	Классдилай къеце кле-	:	:	:
	: лай эсеррай тарс	:	:	:
9-10 :	Мисалар	: --/--	: ишлемишун:	: --/--
11 :	Миск1алар	: чирун	: --/--	: суалар
	:	:	:	: --/--
12 :	Кхьинрин клвалах:	--/--	: --/--	: --/--
13-14 :	Гъажиев М. «Гъалиб хъа-	: клелун	: устад. клелун:	: суалар
	: йи кфил»	: чирун	: --/--	: --/--
	:	:	:	: --/--
15-16 :	Къ.Саид. «Чубарук»,	: клелун	: уст. клелун	: --/--
	: «Аквазвач заз».	: --/--	: --/--	: --/--
	:	:	:	: --/--
17-18 :	М.Али. «Ватан», «Кесиб-	: клелун	: --/--	: --/--
	: вал».	:	:	: --/--
	:	:	:	:
19 :	Классдилай къеце клелай:	:	:	:
	: эсеррай тарс	:	:	:
20-21 :	Е.Эмин. «Билбил», «Хуп1	: клелун	: уст. клелун	: --/--
	: яршугъ я!»	:	:	: --/--

- 22 :Кхьинрин к1валах : кхьин : : :
 23-24: С.Сулейман. «Судуяр», : к1елун : уст.к1елун : суалар : чирун
 : «Итимвал хъсан я» : --/-- : --/-- : --/-- : --/--
 25 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун : :
 26 : Шерифов Н. «Авани?» : к1елун : уст.к1елун : --/-- : --/--
 : «Экъеч1а» : --/-- : --/-- : --/-- : --/--
 27 : Класдилаь къеце к1елай: : : :
 : эсеррай тарс : : : :
 28 : А.Гъажи. «Рабочидин чар»: --/-- : --/-- : --/-- : --/--
 29-30 : Дагъустандин халкъарин : : : :
 : литературайрикай баянар : к1елун : рик1ел хуьн : суалар : чирун
 31-32: Ц1.Гъамзат. «Филни цвэг»: --/-- : уст. к1елун : --/-- : --/--
 33 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун : :
 34 : Иминагъаев А.. «Фяледин : к1елун : уст. к1елун : суалар : чирун
 : уьмуьр», «Зулум...» : : : :
 35 : Класдилаь къеце к1елай: : : :
 : эсеррай тарс : : : :
 36-37: Х.Тагъир. «Мала Иса» : к1елун : уст. к1елун : --/-- : чирун
 38 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун : :
 39-40: Фатахов А. «Риза» : к1елун : уст. к1елун : --/-- : суьгь-
 41-42: Мурадов Ш.-Э. «Базар : к1елун : уст.к1елун : суалар : чирун
 : Дуьзуь», «Т1урфан» : : : :
 43 : Ризванов З. «Диде...»: --/-- : --/-- : --/-- :
 : «Самур» : : : : чирун
 44 : Саидов А. «Ашукъ яз : --/-- : --/-- : --/-- : --/--
 : хьурай!» : : : :
 45 : Класдилаь къеце к1елай: : : :
 : эсеррай тарс : : : :
 46 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун : :

47-48	: Жамидин. «Чинерар»:	к1елун	: уст.к1елун	: суалар	: чирун
49	: Хаметова Х. «Ватан»:	к1елун	: уст.к1елун	: --/--	: --/
50	: Кхьинрин к1валах	: кхьин	: тамамарун	:	:
51	: Жалилов М. «Фу»	: к1елун	: уст.к1елун	: --/--	: суьгьбет
52-53	: А.Фетягь. «Дурнай-	: --/--	: --/--	: --/--	: --/--
54	: Кардашев А. «Гуьзел	: --/--	: --/--	: --/--	: чирун
	: баде»	:	:	:	:
55	: Класдилай кьеце к1елай:	:	:	:	:
	: эсеррай тарс	:	:	:	:
56	: Кхьинрин к1валах	: кхьин	: тамамарун	:	:
57	: Дагьустандин ХХ асир-	: суьгьбет	: рик1ел хуьн	: суалар	: чирун
	: дин литературадикай	:	:	:	:
58-60	: Жафаров А. «Лувар квай:	к1елун	: уст.к1елун	: --/--	: суьгьбет
	: зиянкар»	:	:	:	:
61	: Класдилай кьеце к1елай:	:	:	:	:
	: эсеррай тарс	:	:	:	:
62-63	: Кхьинрин к1валах	: кхьин	: тамамарун	:	:
64-65	: Ягьяев М.-С. «Салават»	: ч1ук к1елун:	уст.к1елун	: суалар	
66	: Класдилай кьеце к1елай:	:	:	:	:
	: эсеррай тарс	:	:	:	:
67-68	: Йиса к1елай эсерар	: тикрарун	: анализ	: суалр	: жавабар
	: тикрар хьувун	:	:	:	:
.....:.....:.....:.....:.....					

У1 классда

Учебный планди У1 классда хайи литература чирун патал гьафтеда 2 сят, к1елунин йиса 68 сят чара авунва, абур тахминан ик1 пайиз жеда:

эсерар к1елуниз - 50 сят;

ч1ал гегьеншардай к1валахдиз - 10 сят;

класдилай кьеце к1елай эсеррикай суьгьбетриз - 8 сят.

-
- №№ : Тарсунин тема : Тарсунин : Аялрин : Ахтармиш- : Нетижа
: : : жуьре : гьерекатар : дай жуьре :
-
- 1 : Художественный литература: суьгьбет : чирвилер : суалар : суьгьбет
2 : Манияр : к1елун : уст.к1елун : --/-- : чирун
3-4 : Махар: «Гьуьлуьн шив»,: --/-- : --/-- : --/-- : суьгьбет
: «Акьуллу данарбан». : : : :
5 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун : :
6-7 : Х.Тагьир. «Балашан зиян- : к1елун : уст.к1елун : суалар : суьгьбет
8 : Кь.Саид. «Душман ханариз»: к1елун : уст.к1елун : суалар : к1елун
9 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун: :
10 : Класдилаь кьеце к1елай : суьгьбет : суьгьбет : --/-- : суьгьбет
: эсеррай тарс : : : :
11-12: Е.Эмин. «Дуьньядиз», : к1елун : уст.к1елун: --/-- : к1елун
: «Дуьнья гьей!» : : : :
13-14: М.Мардали. «Етимди- : к1елун : уст.к1елун : --/-- : --/--
: кай», «Шалбуз дагьдиз» : : : :
15 : К.Абдуллагь. «Чир хьа- : --/-- : --/-- : гекьигун : чирун
16 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун : :
17 : Дагьустандин халкьарин : суьгьбет : : : --/--
: литературайрикай : : : :
18-19: У.Батирай. «Къаварални: к1елун : уст.к1елун : суалар : к1елун
: кимерал за манияр...»: : : :
20: Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун : :
21: Класдилаь кьеце к1е-: суьгьбет : суьгьбетар : --/-- : чирун
: лай эсеррай тарс : : : :
22-23: Й.Къазакь. «Итим...»: к1елун : уст.к1елун : --/-- : чирун
: «Сибирдай кагъаз» : : : :
24-25: С.Сулейман. «Жува- : --/-- : --/-- : --/-- : --/--
«кай...», «Дидедиз», : : : :

- : «Веледдиз» : : : :
- 26 : А.Муталибов. «Ватан»: --/-- : --/-- : --/-- :
- 27-29: Къ.Межидов. «Уру- : к1елун : уст. к1елун : --/-- : суьгьбет
: сатдин цуьк» : : : :
- 30-32: М.Шихвердиев. «Рагъ: к1елун : суьгьбетун : гьялун : --/--
: къаршиламишзава» : : : :
- 33 : Б.Салимов. «Ядигар»: к1елун : уст.к1елун : --/-- : чирун
- 34-35: И.Гусейнов. «Рик1ин: к1елун : уст. к1елун : --/-- : --/--
: к1усар» : : : :
- 36 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун : : :
- 37 : Класдилаь къеце к1е-: суьгьбет : суьгьбетар : : :
: лай эсеррай тарс : : : :
- 38-40: А.Магъмудов. «Стхаяр»: к1елун : уст. к1елун: гьялун : чирун
- 41-42 : Жамидин. «Шурва», : к1елун : уст. к1елун : --/-- : --/--
: «Масадаз ат1ай фур» : : : : --/--
- 43-44 : А.Алем. «Херосима» : к1елун : уст. к1елун : --/-- : чирун
- 45-46 : М.Алпан. «Ирс», «Веси»: --/-- : --/-- : --/-- : --/--
- 47 : Кхьинрин к1вавлах : кхьин : тамамарун : : :
- 48 : Класдилаь къеце к1е-: суьгьбет : суьгьбетар : : :
: лай эсеррай тарс : : : :
- 49-51 : М.Меликмамедов. «Зи: к1елун : уст. к1елун : суалар : чирун
: бахтуниз...», «Зи чил...»: : : : :
- 52-53 : П.Фатуллаева. «Цуьк», : --/-- : --/-- : --/-- : --/--
: «Бубу» : : : : :
- 54-55 : Ф.Нагъиев. «Зи ч1ал» : --/-- : --/-- : --/-- : --/--
- 56 : Класдилаь къеце к1е- : суьгьбет : суьгьбетар : --/-- : --/--
: лай эсеррай тарс : : : : :
- 57 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун : : :
- 58 : Дагъустандин халкъарин: суьгьбет : рик1ел хуьн : суалар : чирун
: литературайрикай : : : :

59-60: Э.Къапиев. «Интурист- : к1елун : суьгьбетун : гьялун : чирун : дихъ...», «Дагда марф» :	:	:	:	:
: Пейзаж : тикрарун : ишлемишун : жагъурун: чирун	:	:	:	:
61 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун :	:	:	:	:
62 : Класдилай къеце к1е- : суьгьбет : суьгьбетар :	:	:	:	:
: лай эсеррай тарс :	:	:	:	:
63-64: Р.Гъамзатов. «Лезгияр», : к1елун : уст. к1елун : суалар : --/-- : «Дурная» :	:	:	:	:
65 : М.Атабаев. «Зи асир» : --/-- : --/-- : --/-- : --/--	:	:	:	:
66 : Ю.Базутаев. «Маса жуьре: --/-- : --/-- : --/-- : --/-- : марф», «Тарар» :	:	:	:	: гьялун : --/--
67 : Класдилай къеце к1е- : тикрарун : суьгьбетар : --/-- : --/-- : лай эсеррай тарс :	:	:	:	:
68 : Йиса к1елай эсерар тик-: тикрарун : тикрарун : --/-- : --/-- : рардай тарс :	:	:	:	:

У11 классда

Учебный планди У11 классда хайи литература чирун патал гьафтеда 2 сят, к1елунин йиса 68 сят чара авунва, абур тахминан ик1 пайиз жеда:

эсерар к1елуниз – 50 сят;

ч1ал гегьеншардай к1валахдиз – 10 сят;

класдилай къеце к1елай эсеррикай суьгьбетриз – 8 сят.

№№ : Тарсуни : Тарсуни : Аялрин : Ахтармиш- : Нетига
тема : жуьре : гьерекатар : дай жуьре :

1 : Гъахьун: худ. литерату- : суьгьбет : чирун : суалар : суьгьбет	:	:	:	:
2-3 : «Къванцин гада» : --/-- : --/-- : --/-- : --/--	:	:	:	:
4-5 : «Шарвили» : --/-- : чирун : --/-- : --/--	:	:	:	:
6 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун:	:	:	:	:

- 7-8 : 3.Эфендиев. «Чуьхвер : к1елун : уст. к1елун: гьялун : чирун
: Магьсуб» : : : :
- 9 : А.Ражабов. «Къаних вил»: --/-- : --/-- : --/-- : --/--
- 10 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун : : :
11. : Классдилай къеце к1елай: суьгьбет : суьгьбетар : суалар :
: эсеррай тарс : : : :
- 12 : Къ.Саид. «3и чарх...» : к1елун : уст.к1елун : --/-- : чирун
- 13 : Л.Агьмед. «Я залум хан»: к1елун : уст. к1елун : суалар : --/--
- 14 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун : : :
- 15 : Мирзе Али. «Гьик1ин?» : к1елун : уст. к1елун : --/-- : :
- 16-17: Е.Эмин. «Гьарай, эллер!»: --/-- : --/-- : --/-- : чирун
: «Дустариз» : : : :
- 18 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун : : :
- 19-20: А.Гьасан. «Куьгьне ханлар...»: чирун : уст. к1елун : суалар : чирун
- 21 : Классдилай къеце к1е- : суьгьбет : суьгьбетар : --/-- : --/--
: лай эсеррай тарс : : : :
- 22 : Ст1ал Саяд. «Кавхадиз» : к1елун : уст. к1елун : --/-- : :
- 23 : С.Кьурбан. Шиирарни : к1елун : уст.к1елун : суалар : --/--
- 24-25: М.-Э.Османов. «Жумарт- : --/-- : --/-- : --/-- : --/--
- 26-27: С.Сулейман. «Тербия». : --/-- : --/-- : гьялун : :
: «Бязи ахмакь» : : : :
- 28 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун : : :
- 29 : Классдилай къеце к1елай : суьгьбет : суьгьбетар : суалар : чирун
- 30-31: Н.Шерифов. «Самур», : к1елун : уст. к1елун : --/-- : --/--
: «Яру аскер» : : : :
- 32-33: А.Фатахов. «Зарбачи : к1елун : уст. к1елун : гьялун : --/--
: Гьасан» : суьгьбет : чирун : жагьурун : чирун
- 34: Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун : : :
- 35-36: Ш.-Э.Мурадов. «Ватан»,: к1елун : уст. к1елун : суалар : --/--
: «Кьуват хьурай!» : : : :

- 37 : Чепер Касбуба. «Яйлахда»: к1елун : уст. к1елун : суалар : чирун
: «Гуьзел гатфар» : : : :
- 38-39: Ш.Къафланов. «Садвал», : --/-- : --/-- : --/-- : --/--
: «Тек тар», «Хайи чил» : : : :
- 40-42: М.Гъажиев. «Са булахдай : суьгьбет : суьгьбет : гьялун : чирун
: яд хъвайибур» : : : :
- 43 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун : :
44 : Класдилаь къеце к1елай : суьгьбет : суьгьбетар : гьялун :
: эсеррай тарс : : : :
- 45-46: Я.Яралиев. «Агалай сндух»: к1елун : суьгьбет : --/-- : чирун
47-48: Н.Мирзоев. «Цацар алай : --/-- : --/-- : --/-- : --/--
: цуьк». : чирун : тикрарун : жагьурун : --/--
- 49-50 : Б.Гъажикъулиев. «Заз эвера»: к1елун : суьгьбетун : гьялун : --/--
51 : Класдилаь къеце к1елай : суьгьбет : суьгьбетар : --/-- : --/--
52 : К.Мусаев. «Зи халкъ», «Къи-: к1елун : уст. к1елун : суалар : чирун
: зилгуьлрин дередин руш» : : : :
- 53-54: Р.Гъажиев, «Диде ва дагьлар»: --/-- : суьгьбетун : гьялун : --/-
55-56: Абд. Исмаилов. «Къулан...»: --/-- : уст. к1елун : суалар : --/--
57 : Класдилаь къеце к1елай : суьгьбет : суьгьбетар : --/-- : --/--
58 : З.Къафланов. «Хуьруьн нуьк1»: к1елун : уст.к1елун : --/-- : --/--
59 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун : :
60 : Дагьустандин халкъарин...: суьгьбет : суьгьбетар : гьялун : --/--
- 61-62: М.Хуршидов. «Сулак шагьид я»: к1елун : суьгьбетун: --/-- : чирун
63 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун :
64-65: А.Гъафуров. «Зи уьмуьр» : суьгьбет : суьгьбетар : гьялун : --/--
66 : Б.Митаров. «Дустариз ха-: к1елун : уст. к1елун : --/-- : --/--
67 : Класдилаь къеце к1елай : суьгьбет : суьгьбетар : --/-- : --/--
: эсеррай тарс : : : :
68 : Йиса к1елай эсерар тикрарун: --/-- : тикрарун : суалар :

У111 классда

Учебный планди У111 классда хайи литература чирун патал гъафтеда 2 сят, к1елунин йиса 68 сят чара авунва, абур тахминан ик1 пайиз жеда:

эсерар к1елуниз – 56 сят;

ч1ал гегьеншардай к1валахдиз – 8 сят;

класдилай къеце к1елай эсеррикай суьгьбетриз – 4 сят.

№№	Тарсунин тема	: Тарсунин	: Аялрин	: Ахтармиш-	: Нетижа
:	:	жуьре	: гьерекаатар:	дай жуьре	:
1	: Гъахьун: халкъдин	: суьгьбет	: аннамишун:	суалар	: суьгьбет
	: мецин эсерар ва	:	:	:	:
	: литература	:	:	:	:
2-3	: Хайи литературадин	: --/--	: кхьин	: --/--	: --/--
	: сифте кьилер	:	:	:	:
4-5	: К.Мелик. «Гъамиша	: к1елун,	: к1елун,	: суалар	: чирун
	: хьухь...», «Вун...»	: суьгьбет	: аннамишун	: гьялун	:
6	: Кхьинрин к1валах	: кхьин	: тамамарун	:	:
7-8	: М.Къемер. «Кузава...»:	к1елун	: аннамишун	: суалар	: --/--
9-10	: ХУ11-ХУ111 асиррин	: суьгьбет	: чирун	: --/--	: --/--
	: литературадикай	:	:	:	:
11-12:	Къ.Саид. «Агъадиз»,	: к1елун	: уст. к1елун	: гьялун	: чирун
	:»Мани лагъ, ашукъ!»	:	:	:	:
13	: Кхьинрин к1валах	: кхьин	: тамамарун	:	:
14-15:	Х1Х асирдин литера-	: суьгьбет-	: кхьин	: гьялун	: --/--
	: турадикай	: лекция	:	:	:
16-17	: Мирзе Али. «Къеледай»:	к1елун	: уст. к1елун	: суалар	: чирун
	: «Зат1 туш»	:	:	:	:
18	: Класдилай къеце к1е-	: суьгьбет	: суьгьбетар	: гьялун	: --/--
	: лай эсеррай тарс	:	:	:	:

- 19-21: Е.Эмин. «Бахтсузвал»: к1елун : аннамишун : суалар : --/--
 : «Къавумдиз» : : : :
- 22 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун : : :
- 23-24: Мазали Али. «Хандиз»,: к1елун : уст. к1елун : аннамишун: --/--
 : «Намерддиз» : : : :
- 25-26: А.Гъасан. «Абумуслимаз: --/-- : --/-- : --/-- :
 : кагъаз» : : : :
- 27-28: М.Нури. «Гъурбат», : --/-- : --/-- : --/-- :
 : «Дуьньядиз» : : : :
- 29-30 : Дагъустандин алатай : суьгъбет : кхьин : суалар : чирун
 : асиррин литературадикай: : : :
- 31 : К.Мирзе. «Хандиз жаваб»: к1елун : аннамишун : гъялун : --/--
- 32 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун : : :
- 33 : М.Агъмед. «Шаир ва фекъи»: к1елун : уст. к1елун : суалар : :
- 34 : И.Алигъажи. «Гишин : --/-- : --/-- : --/-- :
 : жанавура хъиз» : : : :
- 35 : Классдилаь къеце к1елай: суьгъбет : суьгъбетар : гъялун :
 : эсеррай тарс : : : :
- 36 : 1917-1941-йисарин лите-: --/-- : кхьин : суалар : чирун
 : ратурадикай : : : :
- 37-38: С.Сулейман. «Къафкъаз»,: к1елун : уст. к1елун: аннамишун: --/--
 : «Гъарда вичикай...» : : : :
- 39 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун : : :
- 40-41: Гъ.Гъажибегов. «Адетрин: суьгъбет : чирун : гъялун : чирун
 : къармахра : : : :
- 42 : Классдилаь къеце к1елай: суьгъбет : суьгъбетар : суалар : --/--
 : эсеррай тарс : : : :
- 43-45: А.Фатахов. «Бубадин веси»: к1елун : суьгъбет : аннамишун: --/--
- 46 : Ватандин Ч1ехи дяведин : суьгъбет : чирун : суалар : --/--
 : йисарин литератврадикай : : : :

- 47-49: Х. Тагъбир. «Гъвадин : к1елун : суьгъбет : --/-- : чирун
: пагъливан : : : :
- 50 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун : : :
- 51-52: А. Муталибов. «Элжекар»: к1елун : уст к1елун : суалар : чирун
- 53-54: З. Эфендиев. «Ярк1ижуван: --/-- : --/-- : --/-- : --/--
: руш» : : : :
- 55-56: Н. Агъмедов. «Къве ри-: к1елун : суьгъбетун : гъялун : --/--
: к1ин хиялар» : : : :
- 57-59: А. Искендеров. «Самур»: суьгъбет : суьгъбетар : --/-- : --/--
- 60 : Класдилаь къеце к1елай: --/-- : --/-- : --/-- : --/--
: эсеррай тарс : : : :
- 61 : Дагъустандин XX асир-: --/-- : --/-- : --/-- : --/--
: дин лтературдикай : : : :
- 62 : М. Чаринов. «Бубадин : к1елун : уст.к1елун : суалар : чирун
: ватан» : : : :
- 63-64 : Х. Авшалумов. «Зи : --/-- : суьгъбетун : гъялун
: душман зи къунши я» : : : :
- 65 : Кхьинрин к1валах : кхьин : тамамарун : : :
- 66 : А.-В. Сулейманов. «Та- : к1елун : уст. к1елун : суалар : чирун
: ниш», «Пакаман хийрар!»: : : :
- 67 : Муаллимди ва я аялри : суьгъбет : суьгъбетар : --/-- : тикрарун
: хкъягъай эсердай тарс : : : :
- 68 : Йиса к1елай эсерар : --/-- : --/-- : гъялун : --/--
: тикрарун : : : :
-

1X классда

Учебный планди 1X классда хайи литература чирун патал гъафтеда 2 сят, к1елунин йиса 68 сят, чара авунва, абур тахминан агъадихъ галай къайда пайиз жада:

эсерар чируниз - 56 сят;

ч1ал гегьеншардай к1валахдиз - 8 ят;

классдилай къеце к1елай эсеррикай суьгьбетриз - 4 сят.

		№№ :		Тарсуни	
тема	: Тарсуни жуьре: Аярин гье-	: Ахтармишдай:	Неги-		
:	:	: рекатар	: жуьре	: жа	
.....					
1.	: Гъахьун: худ. ва :	:	:	:	:
	: илимдин литература: суьгьбет	: кхьин	: суалар	: чирун	
2-3	: 1960-1985-йисарин лит.: --/--	: --/--	: --/--	: --/--	
4-5	: Ш.-Э.Мурадов. «Рагъ», :	:	:	:	
	: «Зул - гъарай»	: к1елун	: уст. к1елун:	гьялун	: чирун
6-8	: А.Агъаев. «Лезгияр» :	:	:	:	
	: романдай ч1укар	: суьгьбет-лекция:	суьгьбет:	--/--	: --/--
9	: Кхьинрин к1валах	: кхьин	: тамамарун :	:	
10-12:	: А.Саидов. «Уста Идрис»:	:	:	:	
	: поэмадай ч1укар	: суьгьбет-лекция:	суьгьбет:	гьялун	: чирун
13-15:	: М.Гъажиев. «Ирид къаш»:	:	:	:	
	: повестдай ч1укар	: --/--	: --/--	: --/--	: --/--
16-17:	: Б.Салимов. «Рик1икай:	:	:	:	
	: риваят», «Бармакдикай :	:	:	:	
	: риваят»	: к1елун	: уст. к1елун :	гьялун	: чирун
18	: Классдилай къеце к1е-:	:	:	:	
	: лай эсеррай тарс	: суьгьбетар	: анализ	: суалар	: чирун
19-20:	: А.Мегьман. «Ватан	:	:	:	
	: я зи»	: к1елун	: уст. к1елун :	суалар	: --/--
21-23:	: А.Магьмудов. «Веси»:	:	:	:	
	: повестдай ч1укар	: суьгьбет-лекция:	суьгьбетар:	гьялун	: чирун
24	: Кхьинрин к1валах	: кхьин	: тамамарун:	:	
25-26:	: И.Гъуьсейнов. «Къва-:	:	:	:	
	: нер» поэма	: суьгьбет-лекция:	суьгьбетар:	суалар	: чирун
27-28:	: Жамидин. «Куьмек-:	:	:	:	
	: да чна», «Валай к1ани:	:	:	:	
	: дуст авач», «Тарифри :	:	:	:	
	: алдатмишна»	: шиирар к1елун:	уст. к1елун :	гьялун	: --/--
29-30:	: А.Алем. «Суьгьурдин:	:	:	:	
	: ялав», «Рекьикай поэма»: суьгьбет-лекция:	суьгьбетар:	суалар	: --/--	
31-33:	: Гь.Къурбан. «Ракьинин:	:	:	:	
	: муг» романдай ч1укар :	--/--	: --/--	: --/--	: чирун
34	: Кхьинрин к1валах	: кхьин	: тамамарун :	:	
35-36	: Х.Хаметова. «Ст1ал ва :	:	:	:	

	: къван» поэма	: суьгъбет	: анализ	: суалар	: чирун
37	: Классдилай къеце к1е-:	:	:	:	:
	: лай эсеррай тарс	: суьгъбет	: суьгъбетар:	суалар	: --/--
38-39:	А.Къардаш. «Халкъдин :	:	:	:	:
	: чин», «Алпан»	: к1елун	: уст. к1елун:	суалар	:
40	: Кхьинрин к1валах	: кхьин	: тамамарун :	:	:
41-42:	Дагъустандин ХХ асир-:	:	:	:	:
	: дин 2-паюнин лит-ра	: суьгъбет-лекция:	суьгъбетар	: суалар	: чирун
43-45:	Р.Гъамзатов. «Эхирим-:	:	:	:	:
	: жи къимет» поэма	: --/--	: --/--	: --/--	:
46	: Кхьинрин к1валах	: кхьин	: тамамарун	:	:
47-48:	М.Митаров. «Устад»	: к1елун,	: уст.к1елун,	:	:
	: поэмадай ч1укар	: суьгъбет	: суьгъбетар	: суалар	: чирун
49-50:	А.Абу-Бакар. «Дарги :	суьгъбет-	:	:	:
	: рушар» повестдай ч1укар:	лекция	: --/--	: --/--	: --/--
51	: Кхьинрин к1валах	: кхьин	: тамамарун	:	:
52	: Классдилай къеце к1е-:	:	:	:	:
	: лай эсеррай тарс	: суьгъбетар	: суьгъбетар	: суалар	:
53	: С.Увайсов. «Инсан», :	:	:	:	:
	: «Девлет», «Раб»	: к1елун, суьгъбет:	уст. к1елун	: --/--	: --/--
54-55:	Ф.Бахшиев. «Ц1ай :	:	:	:	:
	: къун» повестдай ч1укар» :	--/--	: суьгъбетар	: --/--	:
56-58:	Алай девирдин шиират:	суьгъбет-лекция:	--/--	: --/--	: --/--
59-61	: Алай девирдин гьикаят:	--/--	: --/--	: --/--	: --/--
62-63	: Алай девирдин драматургия:	--/--	: --/--	: --/--	: --/--
64	: Кхьинрин к1валах	: кхьин	: тамамарун	:	:
65	: Классдилай къеце	:	:	:	:
	: к1елай эсеррай тарс	: суьгъбетар	: суьгъбетар	: суалар	: чирун
66-67:	Муаллимди ва я аял-:	:	:	:	:
	: ри хкягъай эседай тарс:	суьгъбет	: суалар	: къейдер:	--/--
68	: Йиса к1елай эсерар	:	:	:	:
	: тикрарун	: тикрарун	: тикрарун	: суалар	: чирун

2)Образование ахтармишдай рекъер

Аялри У-Х1 классра хайи литературадай къачун лазим тир образование ахтармишун патал методикадин ихьтин амалар ва къайдаяр ишлемишда: текст к1елун, суалар, суьгъбет, анализ, жуван фикир лугъун, къимет гун, сочинение, доклад ва рецензия кхьин, тестр ишлемишун ва мсб.

Тестар к1елунин четвуртдин, зур йисар ва йисан эхирда ишлемишда.

Муаллимди вичи тукълуърнавай ва Педагогикадин институтди 2002-йисуз басмадай акъуднавай тестер, эхиримжибурук учебник-хрестоматиядихъ галаз къадай дегишвилер кухтуна, ишлемишиз жеда.

3)Классдилай къеце тухудай кӀвалах

Классдлай къеце хайи литературарай аялди ихътин кӀвалахар тухуда:

- программада къалурнавай ва муаллимди меслят къалурзавай эсерар, ктабар кӀелун;
- литературадин кӀватӀалда иштиракун;
- литературадин межлисра, сиягъатра, милли суваррик иштиракун;
- лезги радиодин передачайриз яб гун;
- театрин, кинодин ва телевиденидин тамашайриз килигун;
- Интернетдин Лезги сайтариз килигун ва мсб.

У классада

а) Аялри ихътин эсерар хуралай чирда:

Саид Къ. «Чубарук».

Али М. «Ватан».

Эмин Е. «Билбил».

Сулейман С. «Судуяр».

Ризванов З. «Самур».

А. Фетягъ. «Дурнайрин аваз» (аялри хкъягъай са чӀук).

б) Аялри ихътин эсерар ва ктабар кӀелда:

1.

Лезгийрин поэзиядин антология.

Лезги халкъдин махар.

Лезги халкъдин мисалар ва мискӀалар.

Хъана къван, хъанач къван...

2.

Гъажиев М. Дагълара.
 Гъуьсейнов И. Шиирар.
 Етим Эмин. Хкягъай эсерар.
 Жамидин. Са кӀус хъвер.
 А. Къардаш. Пешапай.
 Лезги Нямет. Шиирар.
 Межидов Къ. Дагъларин аялар.
 Межидов А. Шиирар.
 Меликмамедов М. Шиирар.
 Мурадов Ш-Э. Дустар я чун вири.
 Нагъиев Ф. Шиирар.
 Ризванов З. Шиирар.
 СтӀал Сулейман. Экуьнин гъед.
 Хуьруьг Тагъир. Хкягъай эсерар.
 Шабатов Ш. Шиирар.
 Шихвердиев М. Экуьнин ярар.

3.

Абу-Бакар А. Гъикаяяр ва повестар.
 Дадашев М. Шиирар.
 Гъамзатов Р. Шиирар ва поэмаяр.
 Хаппалаев Ю. Шиирар ва поэмаяр.
 Ягъяев М-С. Гъикаяяр ва повестар.

в) Ватандин, Виридуьнядин ва милли суварар къейдда:

Чирвилерин югъ - 1-сентябрь, ЧӀехи гъалибвилини югъ - 9-май ва мсб.

Дидедин чӀалан югъ - 21-февраль, Шииратдин югъ - 21-март ва мсб.

Яран сувар - 21-март, «Шарвили» эпосдин сувар, Цуькверин сувар, Пинийрин сувар ва мсб.

У1 класда

а) Аялри хуралай ихътин эсерар чирда:

Емин Э. «Дуьньядиз».

Миграгъ М. «Шалбуз дагъ».

Ст1ал С. «Веледдиз».

Гьамзатов Р. «Лезгияр».

Гьажиев М. «Къарагуьз» (муаллимди къалурай ч1ук).

Меликмамедов М. «Зи чил я ам».

Муталибов А. «Ватан».

Нагъиев Ф. «Зи ч1ал».

б) Аялри класдилай къеце ихътин эсерар ва ктабар к1елда:

1.

Квасадин аламатар.

Къагъриманвилдин манияр.

Лезгийрин поэзиядин антология.

Лезги халкъдин махар.

2.

Абдул Фетягъ. Гъикаяяр.

Алибегова Б. Шиирар.

Алпан М. Гъикаяяр.

Гъуьсейнов И. Шиирар.

Магъмудов А. Цуькверин к1унч1.

Межидов Къ. К1вачерик лувар квай Алуш.

Меликмамедов М. Гележег.

Мурадов Ш.-Э. Шалбуз дагъларин шагъвар.

Рашидов А. Шиирар.

Саидов А. Зи экуь гъед.

Салимов Б. Мани хуьруьз хтана.

Ст1ал Сулейман. Хкягъай эсерар.
 Шайдаев Я. Гъикаяяр ва повестар.
 Шерифов Н. Чигедин ст1ал.
 Шерифов И. Шиирар.

3.

Абуков К. Гъикаяяр ва повестар.
 Аминов М.-З. Шиирар ва поэмаяр.
 Багандов Г. Шиирар ва поэмаяр.
 Бахшиев Ф. Повестар.
 Расулов А. Гъикаяяр ва повестар.
 Шагъмарданов Ш. Шиир ва гъикаяяр.

в) Ватандин, Виридуьньядин ва милли суварар къейдда (абур винидихъ къалурнава).

У11 классда

а) Аялри ихътин эсерар хуралай чирда:

«Шарвили» (аялри хкягъай са ч1ук).

Къуьчхуьр С. «3и чарх къулухъ элкъвена».

Лезги Агъмед. «Я залум хан».

Етим Э. «Гъарай, эллер!»

Ст1ал Саяд. «Кавхадиз».

Ст1ал Сулейман «Гербия».

Мурадов Ш.-Э. «Ватан».

Гъажиев М.. «Са булагдай яд хъвайибур» (повестдай аялри хкягъай са ч1ук).

Шабатов Ш.. «Илиф Макъаз!» (поэмадай са ч1ук программадила алава яз).

б) Аялри ихътин эсерар ва ктабар к1елда:

1.

Къагъриманвилдин манияр.

Лезгийрин поэзиядин антология.

Лезги халкъдин махар.

«Шарвили» эпос.

2.

Гъажиев М. Гъикаяяр ва повестар.

Агъмедханов Т. Шиирар ва поэмаяр.

Гъаким Къ. Свас.

Гъуьсейнов И. Девлет.

Жамидин. Регъуь хъайи спелар.

Исмаилов Абд. Шиирар ва поэмаяр.

Исмаилов Агъ. Шиирар.

Къафланов Ш. Шиирар.

Мирзоев Н. Повестар.

Мурадалиев Ж. Шиирар.

Муталибов А. РикӀин гафар.

Рамазанов Къ. Шиирар.

Рашидов А. Шиирар.

Саидгъасанов С. Вун накъ вучиз атаначир?

СтӀал Мислимат. Шиирар.

Фатахов А. Хкъгъай эсерар.

Хуьруьг Тагъир. Пакаман хийир, жегъилар!

Шихвердиев М. Берекат.

Шихнабиев Н. Куьредин билбил.

3.

Авшалумов Х. Гъикаяяр.

Аминов М. Шиирар ва поэмаяр.

Аткъай. Шиирар ва поэмаяр.

Дагъустандин поэзиядин антология.

Кадрия. Шиирар.

ЦӀадаса Гъ. Шиирар ва баснияр.

Шагьмардаиов Ш. Шиирар.

в) Ватандин, Виридуьньядин ва милли суварар кьейдда (абур винидихъ кьалурнава).

У111 классда

а) Аялри ихьтин эсерар хуралай чирда:

Куьре М. «Гьамиша хьухъ виКегъ, кьегьал!»

Кьуьчхуьр С. «Мани лагъ, ашукъ!»

Етим Э. «Бахтсузвал».

Мазали Али. «Хандиз».

Ахцегъ Гь. «Баку».

Фатахов А. «Бубадин веси» (аялри хкягъай са чӀук).

Хуьруьг Т. «Гьавадин пагъливан» (муаллимди хкягъай чӀук).

б) Аялри ихьтин эсерар ва ктабар кӀелда:

1.

Азизханов К. Шиирар.

Алпан М. Шиирар ва поэмаяр.

Асланов И. Шиирар ва гьикаяяр.

Етим Эмин. Хкягъай шиирар.

Жамидин. Гимишдин сас.

Леги Нямет. Шиирар.

Казимов К. Гьикаяяр ва повестар.

Камилов А. Кьуьчхуьр Саид.

Керимова С. «Лезгинкадал» илига!

Межидов А. Шиирар.

Межидов Кь. Дагъларин деринрин булахар. Роман.

Рашидов А. Шиирар ва поэмаяр.

Саидов А. Уьмуьрдин жилет.

Салимов Б. Сувьгьурдин зурне.
 Тагьиров Ш. Фяледин гьилер.
 Хаметова Х. Лепедин цѐлхемар.
 Эфендиев З. Гьикаяяр ва повестар.
 Яралиев Я. Гьикаяяр.

2.

Амир Гьази. Шиирар ва поэмаяр.
 Генжеви Низами. Поэмаяр.
 Гьафуров А. Шиирар.
 Гьамзатов Р. Поэмаяр.
 Дагьустандин поэзиядин антология.
 Мегьамедов Муса. Гапур.
 Увайсов С. Шиирар.
 Шамхалов Манаф. Гьикаяяр.

в) Ватандин, Виридуьньядин ва милли суварар кьейдда (абур винидихь кьалурнава).

1X классда

а) Аялри ихьтин эсерар хуралай чирда:

Мурадов Ш.-Э. «Рагь» (аялри хкягьай члук).
 Саидов А. «Уста Идрис» (аялри хкягьай члук).
 Межид Гь. «Ирид кьаш» (аялри хкягьай члук).
 Гьуьсейнов И. «Кьванер» (муаллимди хкягьай члук).
 Жамидин. «Куьмекда чна».
 Кьардаш А. «Халкьдин чин».

б) Аялри ихьтин эсерар ва ктабар кѐлда:

1.

Абдул Фетягь. Шиирар ва гьикаяяр.
 Азизханов К. Девирдин зенг.
 Алем А. Гьуьлуьн зенгер.

Асланов И. Гъикаяяр ва повестар.
Ведихов М. Гъикаяяр ва повестар.
Гъаким Къ. Чан алай дагълар.
Гъасанов З. Умудлу кам.
Жамидин. Сатирикдин куърекар.
Казимов К. Гъикаяяр ва повестар.
Къафланов З. Шиирар.
Лезги Нямет. Шиирар.
Магъмудов А. Чун стхаяр я.
Мурадалиев Ж. Шиирар ва поэмаяр.
Меликмамедов М. Беневша хъиз экъечІда.
Мурадов Ш.-Э. Инсанвилиз баркалла!
Рамазанов Къ. Шиирар.
Ризванов З. Шиирар ва поэмаяр.
Саидгъасанов С. Шиирар.
Саидат. Шиирар.
Фатуллаева П. Шиирар.
Шабатов Ш. Девирдин лишанар.
Шерифов И. Шиирар.
Шихвердиев М. Гъикаяяр ва повестар.
Яралиев Я. Михъи булутар.

2.

Адамов А. Шиирар.
Бахшиев Ф. Гъикаяяр ва повестар.
Гъамзатов Р. Зи Дагъустан.
Рашидов Р. Шиирар.
Култаев А. Шиирар ва поэмаяр.
Казиев Ш. Шиирар ва поэмаяр.

в) Ватандин, Виридуьньядин ва милли суварар кьейдда (абур винидихъ кьалурнава).

111. ОБРАЗОВАНИЕ ГУЗ КУЪМЕКДАЙ РЕКЪЕР

Муаллим датлана вичи тарс гузвай аялриз жезмай кьван гзаф ва дерин чирвилер гуз алахъзава, и мураддив агакьун патал ада вичин чирвилер ва тежриба хкажзава: методикадин цлийи кьайдаярни амалар жагьурзава ва ишлемишзава, аялрик художественный литература клан хьунин гьиссер кутазва, лезет хкудиз чирзава.

Аялриз дерин чирвилер гуз муаллимдиз ихьтин рекъери куьмекда:

- техникадин такьатар ва абур патал акьудзавай ва я жува гьазурзавай пособиар ишлемишун;

- илимдин ва методикадин литература чирун;

- аялрин чирвилериз, алакьунриз ва вердишвилериз дуьз кьиметар эцигун.

1) ТЕХНИКАДИН АЛАТАР ПАТАЛ ТАДАРАКАР

а) Грампластикаяр ва кассетаяр:

Лезги халкъдин манияр.

Манийрин авазарни кьуьлерин макьамар.

Ашукьрин манияр.

Етим Эминан ч1алариз туьк1уьрнавай манияр.

Ст1ал Сулейманан ч1алариз туьк1уьрнавай манияр.

Хуьруьг Тагьيران ч1алариз туьк1уьрнавай манияр.

Шагь-Эмир Мурадован ч1алариз туьк1уьрнавай манияр.

Забит Ризванован ч1алариз туьк1уьрнавай манияр.

Алирза Саидован ч1алариз туьк1уьрнавай манияр.

Асеф Мегьманан авазар ва манияр.

Насир Шагьмурадован авазар ва манияр.

Кьагьриман Ибрагьимован авазар ва манияр.

б) Радиодин передачяяр:

Къуьчхуьр Саид. Композиция.

«Ашукъ Саид» - театр микрофондихъ.

Етим Эмин. Композиция.

«Эмин» - театр микрофондихъ.

Ст1ал Сулейман. Композиция.

Ст1ал Саяд. Композиция.

Алибег Фатахов. Композиция.

Хуьруьг Тагъир. Композиция.

Къияс Межидов. Композиция.

Шагъ-Эмир Мурадов. Композиция.

Межид Гъажиев. Композиция.

Литературадин передачяяр.

в) Телевиденидин передачяяр:

«Йисанар ва вахтар» передачяяр.

Лезги зарийрикай передачяяр.

Лезгийрин С. Сулейманан т1варунихъ галай музыкадинни драмадин театрдин тамашаяр.

Лезги ашукърин ва артистрин манияр.

г) Интернетдин малуматар:

Лезги халкъдикай хабарар.

Лезги алимрикай ва зариятрикай макъалаяр.

Москвадин лезгийрикай.

Дуьньядин лезгийрикай.

2) Илимдинни методикадин литература

а) Лезги чІалал:

- Агъаев А.Гъ. Етим Эмин. – Махачкъала, 1958.
- Агъаев А. Гъ. Лезгийрин литература. – Махачкъала, 1959.
- Агъмедханов Т.Ж. Ватандин тІвар рикІе аваз. – Магъачкъала, 2004.
- Акимов Къ.Х. Школада лезги литература чирунин методикадин месэлаяр. – Махачкъала, 1983.
- Акимов Къ.Х. Школада халкъдин мецин эсерар чирун. – Махачкъала, 1989.
- Акимов Къ.Х. Лезги литературадин тарсар. V-класс. – Махачкъала, 1992.
- Акимов Къ.Х. Лезги зарияр. – Магъачкъала, 2001; 2015.
- Акимов Къ.Х. У-Х1 классра лезги литературадай аялрин чирвилер ахтармишун патал тестер. – Магъачкъала, 2002.
- Акимов Къ.Х. Лезги литературадин терминрин кІватал. – Магъачкъала, 2012.
- Акимов Къ.Х. Лезги литературадин методика. – Магъачкъала, 2013.
- Гашаров Гъ.Гъ. Лезгийрин литература. – Махачкъала. 1979.
- Гашаров Гъ.Гъ. Лезги литература школада. – Махачкъала, 1974.
- Гашаров Гъ.Гъ. Лезги эдебиятдин тарих. – Магъачкъала, 2011.
- Жамалов Ж.Н. Гъаким Къурбанан романрикай суьгъбетар. – Магъачкъала, 2008.
- Казимов К.М. Хуьруьг Тагъир. – Магъачкъала, 1990.
- Лезги ва Дагъустандин литературайрин программаяр. У-Х1 клссар.
-
Магъачкъала, 2012.
- Лезги ва Дагъустандин литератураяр. Шегъердин мектебар патал программаяр. У-Х1 классар. – Магъачкъала, 2002.
- Лезги литературадай У-1Х классар патал гьукуматдин стандартар.
- Магъачкъала, 2007.
- Литературадин яратмишунрин дибар. Программа. У-Х1 классар. – Магъачкъала, 2001.
- Мектебда лезги литература чирунин дережа хкаждай рекъер. – Магъачкъала, 2009.

Несрединев Ф.Н. Гьаким Къурбан мектебда. – Магъачкъала, 2006.

Несрединев Ф.Н. Етим Эминан яратмишунрай тарсар. – Магъачкъала, 2011.

Османова С.Р. Етим Эминан уьмуьр ва яратмишунар чирдай тарсар. – Магъачкъала 2009.

Османова С.Р. Гьаким Къурбанан эсердай адетрин тушир тарсар. – Магъачкъала, 2010.

Османова С.Р. IX классда лезги шииратдикай малуматар. – Магъачкъала, 2011.

Абдулина Л.И. и др. Нетрадиционные уроки литературы в У-Х1 классах.

–
М., 2011.

Акимов К.Х. Вопросы методики преподавания дагестанской литературы. – Махачкала, 1981.

Акимов К.Х. Лезгинская национальная проза: история развития жанровой системы. – Махачкала. 1998.

Акимов К.Х. Сатира и юмор Жамидина. – Махачкала, 2002.

Акимов К.Х. Лезгистан: энциклопедия. – Махачкала, 2011.

Вагабова Ф.И. Формирование лезгинской национальной литературы. – Махачкала, 1970.

Гамзатов Г.Г. Формирование многонациональной литературной системы в дореволюционном Дагестане. Махачкала, 1978.

Гашаров Г.Г. Лезгинская ашугская поэзия и литература. Махачкала, 1976.

Гашаров. Г.Г. Лезгинская литература: история и современность. – Махачкала, 1998.

Голубков В.В. Методика преподавания литературы в средней школе. Москва, 1971.

История дагестанской советской литературы. В 2-х томах. – Махачкала, 1967.

Кадимов Р.Г. Художественный мир Етима Эмина. – Махачкала, 2002.

Кельбеханов Р.М. Сулейман Стальский в школе. – Махачкала, 1983.

Кельбеханов Р.М. Тагир Хурюгский, Традиции и новаторство. Махачкала, 1995.

Назаревич В.Ф. В мире горской народной сказки. – Махачкала, 1962.

Никольский В.А. Методика преподавания литературы в средней школе. М., 1971.

Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. - М., 2008.

Селевко Г.К. Альтернативные педагогические технологии. - М., 2005.

Уроки литературы с применением информационных технологий. Сб. статей. - М., 2012.

Ханмурзаев Г.Г. Дагестанская тема в русской литературе второй половины XX в. – Махачкала, 1982.

Шейхова Б.Б. Внеклассная работа на уроках дагестанской литературы в 8-10 классах. – Махачкала, 1979.

3)ЛИТЕРАТУРАДАЙ АЯЛРИН ЧИРВИЛЕРИЗ,
АЛАКЪУНРИЗ ВА ВЕРДИШВИЛЕРИЗ КЪИМЕТ ГУДАЙ
У Ъ Л Ч М Е Я Р

V–IX классра аялри хайи литературадай къачунвай чирвилер, абурухъ хъанвай алакьунар ва вердишвилер ахтармишунин мурад абурун чирвилерин, алакьунрин ва вердишвилерин дережа тайинарун ва къимет эцигун я.

Умуми образованидин мектебдиз талукъ къанунди истемишзавайвал, аялрин чирвилериз къимет эцигдайла, муаллимди абурун ахлакъдин дережа, эстетикадин тѳеамар ва художественный эсерар аннамишиз алакьун фикирда къада.

Къиметар эцигдайла, муаллимди ихътин месэлайризни фикир гун лазим я: аялри чпи-чпиз чирвилер къачун, аялри текстинин винел гуъзчивилер тухун, эсердикай вичин хсуси фикирар лугьун, къилин фикир ачухарун патал аялрихъ

литературадин илимдикай чирвилер хьун ва абур эсерар анализ ийидайла

Клас - сар	Изложенийри н кьадар		Сочиненийри н кьадар		Вири
	Класс - лин	КІва - лин	Класс - лин	КІва - лин	
V	4444	2222	4444	2222	12
VI	4443	2223	4444	2223	12
VII					12
VIII					13
IX					14

ишлемишун.

VIII–IX классра келзавай аялриз хайи литературадай кьиметар эцигдайла, муаллимди мад ихьтин са шумуд месэла фикирда кьада: литературадин эсерар анализ ийидайла ва абуроз кьимет гудайла, алимри, зарийри литературадикай ва искусстводикай лагъанвай гафар ишлемишун; заридин яратмишунар уьмуьрдин, обществодин ва девирдин делилрихь, гьерекатрихь ва мурадрихь галаз гекьигун.

Литературадикай кьачунвай чирвилериз ва кхьинрин члалаз кьимет эцигдайла, сочиненияр ва кхьинрин маса кІвалахар (суалриз жавабар, изложенияр, рефератар) фикирда кьада. V–IX классра хайи литературадин тарсара гьар келунин йисуз аялри агъадихь кьалурнавай кьадар изложенияр ва сочиненияр кхьин лазим я:

Изложенияр кхьин патал хкядай текстера икьван гафар хьун лазим я:

V классда – 100-140,

VI классда – 140-180,

VII классда – 180-220,

VIII классда – 240-280,

IX классда – 300-400 гаф.

Сочиненийрин объем икьванди хьана кIанда:

V классда – 1-1,5,

VI класда – 1,5-2,

VII классда – 2-2,5,

VIII классда – 2,5-3,

IX классда – 3-4 дафтардин чин.

Эгер сочиненидин мана ачухарнаваз ва я ачухар тавунваз хьайитIа, адан объем артух ва я тIимил авуни кьимет хкажуниз ва я агъуз авуниз таьсирдач.

Гьар са сочинение V–VII классра гьафтедин вактунда, VIII–IX классра 10 йикъан вахтунда ахтармишда ва аялрив вахгуда.

Сочиненидиз кьве кьимет эцигда: сад лагъайди манадай ва гуьзелдаказ кхьиз алакьунай, кьвед лагъайди – савадлувилай. Са-вадлувилай сочиненидиз гьихьтин кьимет эцигдатIа, «Дидедин чIалай чирвилериз кьимет гунин уьлчмейра» кьалурнава.

а) Мецин жавабриз кьимет гун

Хайи литературадин тарсара аялрин мецин жавабриз кьимет гудайла, муаллимди гьар са классдин программа ва ихьтин кьилин истемишунар фикирда кьада:

1. Келзавай эсердин текст чир хьун ва адан мана-метлебдинни художественный кьетленвилерин гьавурда акьун.

2. Эсерда кьиле физвай гьерекатрин, игитрин кьилихрин ва амалрин арада авай алакьаяр ачухариз алакьун.

3. Келзавай эсердин кьилин фикирни эстетикадин мана ачухарунин карда художественный такьатрин метлебдин гьавурда акьун.

4. Литературадин илимдикай чирвилер хьун ва абур, гьам классда, гьамни квале келай эсерар анализ ийидайла, ишлемишиз алакьун.

5. Рахунрин дуьзгуйнвал, жавабрин тукьвейвал ва текст келунин устадвал.

V–XI классра аялри текст са декьикьада ихьтин йигинвал аваз

келда: V классда – 90-100,

VI классда – 100-110,

VII классда – 100-120,

VIII классда - 120-130,

IX классда – 130-140 гаф.

Винидихь кьалурнавай истемишунар фикирда кьуна, аялрин мецин жавабриз ихьтин кьиметар эцигда:

Мягькем чирвилер ва келзавай эсердин мана дериндай чир хьун кьалурзавай жавабдай; эсердин вакьийрин ва игитрин кьилихринни амалрин арада авай алакьайрин гьавурла тваз алакьунай; эсердин кьилин фикирринни эстетикадин мана ачухарунин карда художественный такьатрин метлеб кьалурунай; художественный эсер анализ ийидайла, литературадин илимдин чирвилер ишлемишиз алакьунай ва вичин кьейдер тестикьарун патал текст ишлемишунай; литературадин чалалди хьсан рахаз алакьунай «5» кьимет эцигда.

Мягькем чирвилер ва келзавай эсердин мана лазим кьадар дериндай чир хьун кьалурзавай жавабдай; эсердин вакьийрин, игитрин кьилихрин ва

амалрин арада авай алакбайрин гъавурда тваз алакбунай; эсердин кылин фикирринни эстетикадин мана ачухарунин карда художественный такьатрин метлеб кьалурунай; эсер анализ ийидайла, литературадин илимдин чирвилер ишлемишиз алакбунай; вичин фикирар, кьейдер тесстикьарун патал эсердин текст ишлемишиз алакбунай; вичин фикирар, кьейдер тесстикьарун патал эсердин текст ишлемишунай ва литературадин чIалалди рахаз алакбунай, эгер и жигъетдай сад-къве жавабдиз кимивилер хас яз хьайитIа, «4» кьимет эцигда.

КIелзавай эсер чидай ва текстинин гъавурда акьадайвилин гьакьиндай шагьидвалзавай жавабдай; эсердин кылин гьерекатрин ва игитрин кьнлихринни амалрин арада авай алакбаяр ачухариз алакбунай; эсер анализ ийидайла, литературадин илимдин чирвилер тамамдаказ ишлемишунай; вичин кьейдер эсердин текстинин куьмекдалди тамамдиз тесстикьариз тахьунай; эгер жавабрин манадик 2–3 далай гзаф гьалатIар ва рахунрикни са жерге кимивилер кваз хьайитIа, «3» кьимет эцигда.

КIелзавай эсердин тамам мана чин тийизвайди кьалурзавай жавабдай; эсердин кылин игитрин кьилихар ва амалар, эсердин кылин фикирдинни эстетикадин мана ачухарунин карда художественный такьатрин метлеб ачухариз алак тавунай; литературадин илимдикай сифтегьан чирвилер тахьунай ва литературадин чIалалди зайифдиз рахунай «2» кьимет эцигда.

Эсердин мана чин тийизвайди, программади истемишзавай чирвилер авачирди кьалурзавай жавабдай «1» кьимет эцигда.

КЪИМЕТ ГУН

Хайи литературадай кхьизвай изложенидиз ва сочиненидиз кьимет эцигдайла, гьар са классдин программа фикирда къада ва ихьтин истемишунрал бинеламиш жеда:

1. Темадин гъавурда дуьз акьун, ам дериндай ва тамамдиз ачухарун, вакъияяр ва гьерекатар дуьз кьалурун, игитрин кьилихар ва амалар дуьз ачухарун, эсердин кылин терефриз кьимет гун, эсердин кылин фикирринни

эстетикадин мана фикирда кьун, тема ачухарун патал артухан материал ва цитатаяр ишлемишун, дуьз кьейдер ийиз ва умумиламишиз алакьун.

2. Сочинение адет тир паярикай ибарат хьун, абурун арада логический алакьа хуьз алакьун.

3. Чалан девлетлувал, кьешенгвал кьалузавай лексика ва ранг ядай гафар ишлемишиз алакьун.

У-У111 классра гзаф фикир ва чка изложенийриз ва 1X-X1 классра - сочиенийриз гуда.

Изложенидиз кьимет эцигдайла, фикир к1валахдин савадлувилиз (диктант ахтармишдайла хьиз) ва тестинин мана ачухаруниз гуда. Сочиненидиз кьимет эцигдайла, истемишунар к1еви жеда.

Гъавилай сочиненидиз ихьтин кьимет эцигда:

*Тема дериндай ачухарнавай, эсердин текст ва маса алава материалар лап хьсандиз чизвайдан гьакьиндай шагьидвалзавай, дуьз кьейдер авунвай, кьешенг композиция авай, фикирар галай-галайвал лагьанвай, литературадин дуьз ч1алалди ва сад хьтин стиль хвена кхьенвай, амма манадик сад-кьве гьалат1 квай сочиненидиз «5» эцигда.

*Тема лазим кьван дериндай ачухарнавай, амма и жигьетдай сад-кьве рехне квай, литературадин материалар хьсан чизвайди кьалурзавай, абур вичин фикирар тестикьарун патал ишлемишнавай, лазим тир кьейдер авунвай, галай-галайвал, логика аваз ва литературадин дуьз ч1алалди, са стиль хвена кхьенвай, амма манадик 2-3 рехне ва кхьинрин 3-4 гьалат1 квай сочиненидиз «4» эцигда.

*Темадин кьилин метлеб ачухарнавай, санлай кьачурла дуьз, амма тамам тушир, темадивай кьакьатнавай ва манадин жигьетдай рехнеяр квай, кьейдер ийиз алакь тийизвайдан гьакьиндай шагьидвалзавай, галай-галайвал хвена кхьенвай, амма ара-бир логика ч1урнавай, вичик 4-5 кхьинрин гьалат1 квай сочиненидиз «3» эцигда.

*Тема ачухар тавунвай, эсердин текст зайифдиз чизвай, чеб-чпихь галаз алакьада авачир кьилди-кьилди суьгьбетрикай ибарат тир, текстинал бинеламиш хьанвай кьейдер квачир, материал акатайвал ганвай, ранг ядай

гафар ишлемиш тавунвай ва гзаф къадар векъи гъалатлар квай сочиненидиз
«2»

къимет эцигда.

*Къалурнавай темадай кхьин тавунвай, текст ерли чин тийизвайдан
гъакъиндай шагъидвалзавай, фикирар галай-галайвал кхъиз тахъанвай,
гзаф векъи гъалатлар квай сочиненидиз «1» эцигда.

х х х

У-Х1 классра Лезги ва Дагъустандин литературайрай келунин
эхирда тухудай мецин ва кхьинрин ахтармишунин кваллахрай
къиметрикай аялри гъар са классда къачунвай образованидиз гуз жедай къимет
(лапхъсан, хъсан, са жуьре ва я пис) тешкилда.

К ъ и л е р

- Гъавурда твадай чар 3
1. Аялриз У-1Х классра хайи литературадай гудай образование 5
- 1) Образованидин мана
 - 2) Аялрин гьерекатар
 - 3) Аялрин чирвилерин, алакьунрин ва вердишвилерин дережа
11. Образование тешкилдай рекьер
- 1) Образование гудай темайрин план
 - 2) Образование ахтармишдай рекьер
 - 3) Классдилай къеце тухудай к1валах
111. Образование гуз куьмекдай рекьер
- 1) Техникадин алатар патал тадаракар
 - 2) Илимдинни методикадин литература
 - 3) Литературадай аялрин чирвилериз, алакьунриз ва вердишвилериз
- къимет гудай уьлчмеяр

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ПРОГРАММЫ
ПО ЛЕЗГИНСКОЙ ЛИТЕАТУРЕ

V-IX КЛАССЫ

На лезгинском языке

Составитель Акимов К.Х.
Редактор Баламизоева А.М.
Корректор Мейланова Ж.Ш.

Сдано в набор 15. 06. 2014. Подписано в печать 03. 08. 2014.

Формат 60x84 1/16. Бум. офсетная № 1. Гарнитура Times.

Усл. п. л. 6,3. Тираж 500 экз.

ООО «Издательство НИИ педагогики»
367000, г. Махачкала, ул. Леваневского, 4.

С П Р А В К А

о рукописи «Образовательные программы по лезгинской литературе. У-1X классы».

На лезгинском языке. Составитель - Акимов К.Х.

Объем - 100 стр. 2014 г.

Настоящая рукопись «Образовательных программ по лезгинской литературе» составлена для У-1X классов сельских общеобразовательных школ на основе Закона РФ «Об образовании» 2012 г. и ФГОС-2 (Федеральных государственных общеобразовательных стандартов второго поколения). При этом нами учтены требования госстандартов дагестанской школы (2007) и опыт составления образовательных программ по русской литературе (2013).

Рукопись состоит из Объяснительной записки и самых Программ, разбитых на 3 раздела:

- 1.Целевой раздел;
- 2.Содержательный раздел;
3. Организационный раздел.

Каждый раздел состоит из 3-х параграфов. Основные положения Программ изложены в следующей последовательности:

1. Образование по родной литературе, предлагаемое учащимся У-1X классов:

- 1) Содержание образования.
- 2) Действия учащихся.
- 3) Уровень знаний, умений и навыков учащихся.

11. Пути организации образования:

- 1) Тематический план.
- 2) Методы проверки образования.

3) Внеклассная работа.

111. Средства, помогающие образованию:

1) Список пособий к ТСО.

2) Список научно-методической литературы.

3) Нормы оценки знаний, умений и навыков учащихся.

В заключении отмечено: настоящие программы являются примерными, на их основе учитель должен составить свои образовательные программы для своих классов.

Рукопись апробирована в Сардаркентской СОШ С.-Стального района, рецензия учительницы Гаджикурбановой Ф.А. положительная.

Замечания и пожелания учителей, сотрудников Сектора родных литератур и директора Института учтены и исправлены.

К.Х.Акимов.

10.X1.14.

О Т Ч Е Т

Акимова К.Х. о работе, проделанной в 2014 г.

В 2014 г. я как гл. н. сотрудник по методике лезгинской литературы проделал работу следующего содержания.

1. Научно-исследовательская работа.

В этом году я в соответствии с НИР Института продолжил исследовать плановую тему «Изучение жанра романа в У111-Х1 классах лезгинской школы», запланированную на два года: январь 2013 и декабрь 2014 г. в объеме 11 авт. листов.

В 2013 г. изучил научно-методиическую литературу по теме, обобщил опыт учителей, составил план-проспект, подготовил материалы для эксперимента, написал введение, первую и часть второй главы (объем - более 100 стр.), собрал различные вспомогательные материалы, как конспекты уроков, тесты, письменные работы учащихся и др.

В 2014 г. продолжил свое исследование.

В марте с.г. по приказу директора Института остановил исследование темы «Изучение жанра романа в У111-Х1 классах лезгинской школы», приступил к выполнению другой темы - составлению «Образовательных программ по лезгинской литературе для У-1Х классов», на что официально было выделено 5 месяцев, а на самом деле использовали все 10 месяцев.

«Образовательные программы» завершил в объеме 100 стр. Рукопись находится в стадии рецензирования и обсуждения.

В настоящее время работаю над первой темой.

11. Научно-экспериментальная работа.

Выполнение плановой темы «Изучение жанра романа в У111-Х1 классах лезгинской школы» проводилось на основе эксперимента, поставленного в

Микрах-Казмалярской и Сардаркентской средних школах (учителями А.О.Керимхановым и Ф.А.Гаджикурбановой) по нашим научно-методическим рекомендациям и разработкам. К эксперименту я подключил учителей-методистов: С.Р.Османову (Герейхановская СОШ № 1) и А.Н.Ашурагаева (Ново-Фригская СОШ).

О ходе эксперимента я доложил на Ученом совете Института 3 марта с.г.

Результаты эксперимента (эффективные приемы и технологии, поурочные разработки, фрагменты уроков, письменные работы учащихся и др.) из школ я получил и использую в ходе формирования рукописи работы.

111. Издательская работа.

В отчетном году я в различных газетах, журналах и сборниках опубликовал 19 статей на лезгинском и русском языках общим объемом более 4-х п.л., в том числе:

1.«Мемей Эфендиев - просветитель и поэт» - предисловие к книге «Мемей Эфендиев» - Махачкала, 2014, с. 4-6.

2. «Светлый образ Абдул Фатаха» - «Самур», № 1, 2014, с. 86-92.

3. «Поэт-сатирик, поэт-юморист» - «Дагестанская жизнь», 22 мая 2014 г.

4. «Три поэта - три периода» - предисловие к сборнику «Незабываемые песни» - Махачкала, 2014, с. 3-16.

5. «Небратские удары в спину Дагестана» - «Настоящее время», 15 августа 2014 г.

6. «Живая история» - «Лезги газет», 11 сентября 2014 г.

7. «Остановите войну!» - «Даг. жизнь», 9 октября 2014 г.

8. «Большой поэт-сатирик» - предисловие к книге Жамидина «А тебе что?» - Махачкала, 2014, с. 5-28.

9. «Вопросы изучения жанра романа в школе» - в сб. «Развитие этнокультурного образования» - Махачкала, 2014, с. 91-94.

1У. Внеплановая работа.

В 2014 г. вне плана мною проделана работа такого содержания:

1. Подготовил к переизданию 2 книги: учебник-хрестоматию «Лезгинская литература» для У класса и учебник-хрестоматию «Лезгинская литература» для 6 класса, представил их в Издательство.

2. Редактировал 4 рукописи и выпустил книги: «Мемей Эфендиев» Т.Набиевой, «История рода Авадановых-Наврузовых» С.Наврузова, «Пророк Заратиштр» Г.Абдурагимова, «Искатель и исследователь духовных сокровищ» А.Мирзабекова.

3. Оппонировал кандидатскую диссертацию «Поэтика орноментальной прозы А.Абу-Бакара» И.Алихановой в ИЯЛИ 20.05.14.

4. Выступил на круглом столе в ИПКПК по теме «Региональные проблемы образования».

5. Написал рецензию на «Программу лезгинского языка для садиков» Ж.Ш. Мейлановой.

6. Выступил по радио «Кунаки» («Эхо Москвы») по проблемам развития национальной литературы.

7. Консультировал более 20 учителей родного языка и литературы, работающих в сельской и городской школах: Ашурагаева А., Баламирзоеву А., Карабекова М.-Э., Меджидову Г. и мн. др.

У. Общественные нагрузки.

В 2014 г. я продолжил исполнять следующие общественные нагрузки:

1. Член Ученого совета НИИП.
2. Член комиссии по приему завершенных плановых работ НИИП.
3. Член редколлегии журналов «Самур» и «Соколенок».

11 ноября 2014 г.

Акимов К.Х.